

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної безпеки
Кафедра історії ім. проф. М. П. Ковальського

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему:

«Трансформація державної політики пам'яті в Україні в 2010-ті роки»

Виконав:

студент 2 курсу, групи МІ-61

спеціальності 032 Історія та археологія
освітньо-професійної програми

«Історія та археологія»

Кухтей Євгеній Сергійович

Керівник - доктор історичних наук,

професор Яремчук Віталій Петрович

Рецензент - _ доктор історичних наук,

професор Кулаковський Петро Михайлович

Робота допущена до захисту
(протокол № _____ засідання кафедри історії від _____ 2023 року

Завідувач кафедри історії
ім. проф. М.П. Ковальського: _____ Микола БЛИЗНЯК

Острог, 2023

Зміст

Вступ.....	3
РОЗДІЛ 1. Політика пам'яті: аспекти та моделі	5
1.1. Основні аспекти політики пам'яті.	5
1.2. Концепція та основні моделі державної пам'яттєвої політики.....	10
Висновки до розділу 1	13
РОЗДІЛ 2. Криза політики національної пам'яті (2010-2013 рр.).....	15
2.1. Повернення до культури війни 1941-1945 рр.....	15
2.2. «Вдаримо по героїзації УПА...»: український національно-визвольний рух в політиці пам'яті 2010 – 2013 рр.....	23
Висновки до розділу 2	27
РОЗДІЛ 3. Революція Гідності: вплив на державну політику пам'яті	28
Висновки до розділу 3.....	31
РОЗДІЛ 4. Зміна курсу (2015-2019 рр.).....	33
4.1. Повернення до європейської моделі бачення подій 1939-1945 рр.	35
4.2. Символічний простір: очищення від комуністичної спадщини.....	44
4.3. Переосмислення ролі ОУН і УПА.....	58
Висновки до розділу 4	65
Висновки	67
Список використаних джерел та літератури	71
Додатки.....	89

Вступ

Актуальність теми полягає в тому, що Україна нині, як (за метафорою Сергія Плохія) «брама Європи» показує приклад всім країнам, як виступати проти тоталітарної держави та берегти свою ідентифікацію та історичну пам'ять. З новим етапом декомунізації нині варто розуміти, через який тернистий шлях пройшла наша держава, щоб прийти до того, що маємо зараз. Відхід від радянсько-російської моделі, повернення до якої стало віссю політики пам'яті адміністрації В. Януковича, був доволі складним і суперечливим. Це вимагає детального аналізу і зумовлює наукову і суспільну значущість зазначеної в назві кваліфікаційної роботи проблеми.

Історія вивчення теми. Державну політику пам'яті в Україні 2010-х рр. досліджували такі науковці, як Олександр Гриценко, Юрій Шаповал, Володимир Бабка, Андрій Любарець, Георгій Касьянов та ін. Проблемою вивчення є різне бачення науковців щодо політики четвертого президента України на цьому напрямку – одні вказують на те, що В. Янукович не порушував наративи українського визвольного руху та дотримувався їх (Г. Касьянов). Інші (О. Гриценко, В. Бабка) роблять висновок, що вся його політика в цій сфері полягала в прагматичній вигоді та збільшення свого впливу. Треті наполягають (такої думки дотримуються більшість експертів), що дії влади часів В. Януковича були керовані нашими східними сусідами задля того, щоби українці повернулися до ідеї «старшого брата». Також не менш дискусійною стала політика декомунізації. Якщо, наприклад, Ю. Шаповал та О. Гриценко були радше її прихильниками, при тому відзначаючи окремі помилки, то Г. Касьянов належить до її запеклих критиків.

Метою роботи є з'ясування сутності трансформацій, які відбулися в державній меморіальній політиці впродовж каденцій В. Януковича та П. Порошенка. Для реалізації мети поставлені наступні **завдання**:

1. З'ясувати сучасні підходи до проблематики державної (офіційної) політики пам'яті.

2. Охарактеризувати зміст і сутність меморіальної політики української влади періоду президентства В. Януковича.
3. Вияснити вплив Революції Гідності на зміну траєкторії державної політики пам'яті.
4. Проаналізувати пам'яттєву політику державної влади під час каденції П. Порошенка.

Об'єктом курсової роботи є курс української влади в царині гуманітарної політики продовж 2010-х років, а її **предметом** — реалізація політики пам'яті на різних рівнях влади.

Територіальні межі: вся територія України.

Хронологічні межі: 25 лютого 2010 р. – 20 травня 2019 р.

Методи: у процесі написання дипломної роботи використано загальнонаукові та спеціальні методи досліджень, такі, як аналіз, синтез, тощо. За допомогою цих методів нам вдалося зрозуміти специфіку реалізації указів президентів України та інших документів владних установ щодо даної політики та їх бачення.

Характеристика джерельної бази. Її ключовими складниками у цій роботі є нормативні акти Президента України, Верховної Ради України та органів виконавчої влади України. Всі вони є в вільному доступі на сайті Президента України або на інших тематичних веб-сторінках.

Структура роботи магістерська робота складається зі вступу, 4 розділів і 7 підрозділів основної частини, висновків, списку використаних джерел та літератури й додатків. Загальний обсяг роботи становить 104 сторінки, з яких 70 сторінок основного тексту. Список джерел та літератури загалом становить 129 позицій. Додатки містять 20 матеріалів.

РОЗДІЛ 1. Політика пам'яті: аспекти та моделі

Сьогодні Українська держава переживає складний період своєї історії, мужньо протистоїть агресії з боку РФ, яка реально загрожує її суверенітету, незалежності та цілісності. Українське суспільство повільно виробляє власну модель політики пам'яті, здатну консолідувати державу як цілісну політичну та культурну одиницю. Політика пам'яті стала одним із найактуальніших викликів для сучасної України. Це пов'язано з тим, що історія як соціальна пам'ять є не лише дискурсивною практикою, але й виконує важливе завдання легітимації політичних режимів та "узаконення" національних, етнічних, колективних і соціальних інтересів.

1.1. Основні аспекти політики пам'яті.

Саме термін «Політика пам'яті» не до кінця має єдине визначення серед науковців, хоча більшість приймає той факт, що вона спрямована на створення єдиної колективної пам'яті. Пам'яттєва політика створює спільні колективні уявлення про минуле і впливає на індивідуальну пам'ять¹. Тому слід спробувати розібратись, що таке «колективна пам'ять»?

І це питання є не менш тяжким, слушно зауважив проблему самого цього терміну Юрій Шаповал: «Колективна пам'ять, історична пам'ять, культурна пам'ять, соціальна пам'ять, національна пам'ять – цими поняттями оперують дослідники, доволі часто не знаходячи спільної мови, не виробляючи якоїсь однієї усталеної дефініції. Тим не менше завжди йдеться саме про **пам'ять**, як про канал передачі історичного досвіду і чинник формування національної ідентичності» (тут жирний курсив наш – авт.)².

Моріс Хальбвакс, який першим почав ґрунтовно досліджувати цю тему, писав, що саме суспільство як носій пам'яті здатне до спогадів настільки, наскільки вони вміщені в рамки, а рамкою є сума індивідуальних спогадів

¹ Воляннюк О. Суспільна пам'ять і політика: Мистецтво можливого. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 100.

² Шаповал Ю. Вступ. – у кн.: Культура історичної пам'яті: європейській та українській досвід. Київ: ІПІЕНД, 2013. С. 5.

окремої суспільної групи³. Точніше соціальне середовище розмежує та організовує спогади про минуле в часі та просторі і є джерелом як спогадів, так і концепцій, що їх формують. В свою чергу ще один авторитетний дослідник цієї сфери, Ян Ассман вказує, що М. Хальбвакс перетворив термін «пам'ять» в певну метафору та оголосив її суб'єктом – колектив⁴. Тому він запропонував власну теорію, де головним є розрізнення на саме культурну пам'ять та комунікативну. Комунікативна пам'ять – це сприйняття минулого, що формується в процесі неформального спілкування, яке відбувається між кількома (трьома-чотирма) живими поколіннями членів громади. Культурна пам'ять – це те, що пов'язує покоління членів спільноти. Вона є результатом існування численних засобів зберігання інформації про минулий досвід, які спільноти використовують для підтримки свого способу життя та спільної ідентичності. Я. Ассман називає цей набір «технологій пам'яті» «культурою пам'яті». Саме ця культура дозволяє спільноті відродити свій спосіб життя (культуру) та ідентичність після кризи чи загрози.

Разом з тим Ю. Шаповал вказує: «Насправді колективна пам'ять – доволі умовний і крихкий конструкт, що вибудовується, як правило, у зіткненні корпоративних інтересів, політичних уподобань, ідеологічних настанов. Минуле (пам'ять) не дає себе зберегти, законсервувати, воно постійно опосередковується теперішнім, пристосовується до нього...»⁵. Схожих думок дотримується і Поль Рікер щодо «забуття» незручних спогадів: «...минулого не можна просто «забути» й витерти з пам'яті; його можна хіба що відсунути на бік (*oubli de reserve*), щоб потім знову ввести до вжитку, коли це стане потрібним – наприклад, коли новий політичний лад та його еліти намагаються відновити в суспільній пам'яті певні події, що їх попередня влада прагнула забути»⁶.

Отже, «колективна пам'ять» це система, яка має такі основні складники:

³ Хальбвакс М. Социальные рамки памяти. Москва, 2007. С. 29.

⁴ Ассман Я. Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. Москва, 2004. С. 37.

⁵ Шаповал Ю. Вступ. *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід*. Київ: ІПІЕНД, 2013. С. 5.

⁶Рікер П. Память, история, забвение. Москва, 2004. С. 575.

- Мінливий набір уявлень про минуле, які існують у сфері комунікації спільноти і поділяються більшістю або принаймні значною частиною цієї спільноти/суспільства;
- Актори (наукові, освітні та культурні інституції, органи влади та інші центри формування суспільної думки), які формують уявлення про минуле;
- Інфраструктура (інституції, канали та практики комунікації, мнемонічні технології), що забезпечують здатність спільноти створювати, накопичувати, зберігати, актуалізувати та переоцінювати інформацію (знання) про спільний досвід і використовувати її в разі потреби для самозбереження, саморегуляції та суспільного розвитку.

В наукових колах використовується ще термін «історична політика», який вважається близьким або ж синонімічним з «політикою пам'яті». Однак науковці також відзначають, що існують відмінності між поняттями залежно від ступеня інструменталізації процесів, які вони представляють. Термін "історична політика" був популяризований у зв'язку з переоцінкою діяльності нацистів у Німеччині як "маніпулювання історією з метою політичної вигоди". Лариса Нагорна вважає термін "політика пам'яті" узагальнювальним, тоді як "історична політика" є більш конкретним⁷.

На думку В. Расевича, «історична політика» є дуже очевидною і часто використовується для позначення політизації історії, спроби надати історії характеру нормальності та неминучості, представити її як односпрямований рух, що існує в кожному суспільстві і в кожному епоху, і фактично легітимізувати інструменталізацію історії. Термін "історична політика" містить у собі негативні, а іноді й неприйнятні елементи, такі як намагання певних політичних сил використати владу для встановлення єдино правильного історичного орієнтиру або, ширше кажучи, для

⁷ Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 113.

утвердження певної ідеології чи стереотипу. "Історична політика" певною мірою практикується в усіх країнах, а ступінь її охоплення визначається функціонуванням демократичних інститутів держави⁸.

Тепер повернімося саме до «політики пам'яті». За словником УІНП, виданим в 2013 році, це: «Дійсний простір творення нових політичних відносин на основі трактування та репрезентації суспільного минулого; складна взаємодія ряду суб'єктів, націлена на підтримку або перегляд окремих елементів суспільної пам'яті; сукупність дій, покликаних до погодження та взаємного прийняття різних інтересів у сфері інтерпретації минулого»⁹.

Г. Касьянов визначає «політику пам'яті» як «практики, пов'язані переважно з формуванням колективної / історичної пам'яті і не передбачає інтервенцій до сфери професійного історіописання та дидактичної історії»¹⁰. У розумінні Валерія Солдатенка, політика пам'яті – це також система заходів, що вживаються органами державної влади¹¹.

Що Г. Касьянов, що В. Солдатенко вказують на панівну роль влади/президента на формування пам'яті та не згадують або не приділяють такої уваги «не-елітним» дієвцям. Проте вони, на нашу думку, є одними з форматорів політики пам'яті та можуть бути в опозиції щодо дій влади на арені пам'яті.

Узагальнюючи, можна виділити такі підходи до тлумачення поняття «політика пам'яті»:

- ціннісний. Він являє сукупність соціальних практик і норм, пов'язаних з регулюванням колективної пам'яті, свідому стратегію конструювання образів минулого у плануванні майбутнього, публічний простір для діалогу між соціальними силами та

⁸ Расевич В. Ще раз про політику пам'яті. Zaxid.net. URL:

http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?shhe_raz_pro_politiku_pamyati&objectId=1097971

⁹ Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 325.

¹⁰ Касьянов Г. Past Continuous: історична політика 1980-х-2000-х: Україна та сусіди. Київ: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. С. 27.

¹¹ Солдатенко В. Проблеми політики національної пам'яті і завдання її наукового забезпечення. Київ: Вісник Національної академії наук України, 2011. С. 52-63.

істориками. У рамках такого розуміння стверджується необхідність узгодження конкуруючих інтересів у системі конструювання образів минулого, що виникають внаслідок певних конфігурацій політичних і соціальних відносин;

- інструменталістський. Тракує політику пам'яті виключно як постійну боротьбу за владу; систему заходів, спрямованих на об'єднання індивідуальних уявлень про історичне минуле в єдину логіку історичного наративу;

- конструктивістський. Наполягає на нав'язаній пам'яті та санкціонуванні історії. Вона трактується як встановлення критеріїв відбору історичних подій, що підлягають збереженню в пам'яті, та історичних подій, що підлягають "стиранню" з пам'яті. Тлумачення пам'яті як символічного ресурсу, використання якого є цілком прийнятним, у тому числі в процесі політичного та культурного конфлікту між елітами¹².

Щодо цієї праці ми акцентуємо увагу саме на державній політиці пам'яті та їх акторах, що формують та радше правлять суспільною пам'яттю.

Не варто забувати, що політика пам'яті – це спосіб проектування минулого на майбутнє. Держава задає рамки для формування цих образів минулого через законодавство, комеморативні заходи та освіту. П. Рікер говорить про активність пам'яті на рівні індивіда і суспільства в цілому. Це пов'язано з тим, що зв'язок з минулим встановлюється не через живу пам'ять, а через реконструкції. Тут також важливі процеси пам'яті (стирання, переоцінка, переробка) та її використання/маніпуляції (зловживання, забування). Саме тому образи минулого, які просуває політика пам'яті, є ідеологізованими. Це відбувається тому, що ідеології використовують лише ту інформацію, яка має «справді позитивні, очікувані та передбачувані наслідки».

¹² Воляннюк О. Я. Суспільна пам'ять як вимір політичного розвитку (методична розробка до лекції). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2013. Вип. 10. С. 116.

У нашому дослідженні суб'єктами політики національної пам'яті є органи державної влади. Основною причиною зосередження уваги на державних інституціях та органах влади у реалізації політики пам'яті є те, що вони мають вирішальний і визначальний вплив на політику пам'яті. Це реалізується через їхні адміністративні, фінансові та регуляторні можливості, а також через інформаційне забезпечення, системи управління та правові санкції.

1.2 Концепція та основні моделі державної пам'яттєвої політики

Формувачів пам'яті, точніше тих хто її реалізує, можна поділити на інституційні та не-інституційні. Останні здійснюють свою діяльність ситуативно через різні виклики. Ними є громадські діячі або суспільні рухи. В свою чергу до урядових належать:

1. Президент України;
2. Верховна Рада України;
3. Кабінет міністрів України;
4. Міністерство освіти і науки;
5. Міністерство культури;
6. Міністерство закордонних справ;
7. Міністерство оборони;
8. Державна архівна служба;
9. Державне агентство України з питань кіно;
10. Державний комітет телебачення і радіомовлення;
11. Офіційна (урядова) преса;
12. Український інститут національної пам'яті.

Механізмами реалізації моделі політики комеморації є:

- ухвалення законів та указів, що регламентують характер, ритуальні особливості та форми вшанування значущих історичних подій, осіб та образів (нормативно-правова база);

- розробка освітніх програм і підручників з урахуванням особливостей формування національної пам'яті (освіта);
- збереження існуючих пам'ятників (місць пам'яті), створення нових пам'ятників (місць пам'яті) та їх використання для реалізації образів минулого (культурний ландшафт пам'яті);
- формування пантеону історичних героїв/мучеників (осіб);
- створення календаря історичних свят (подій);
- запровадження відповідних колективних традицій/святкових ритуалів (дійств);
- підкреслення авторитетності, унікальності, достовірності та корисності знань про минуле, їх джерел і засобів передачі, а також дій, які ці знання пропагують.

Нормативні аспекти включають принципи реалізації, типи, моделі, тактику і стратегію впровадження політик пам'яті.

Політика пам'яті має реалізовуватися відповідно до таких принципів: відповідність завданням суспільного розвитку, узгодженість стратегій реалізації різних суб'єктів політичного процесу, стану колективної свідомості, врахування неформальних рівнів пам'яті, відповідність реаліям історичного розвитку, досягненням історичної науки, відсутність імперських наративів та насильства, врахування когнітивних характеристик та процесів пам'яті.

Разом з тим, пам'ять може бути конфліктним чинником через різне бачення минулого та його пам'яттєві травми і може призводити до цілих «війн пам'яті» (як от Волинська трагедія), які можуть перейти з академічних дискусій (площини символів) в політичні, економічні або і в територіальні суперечки (газовий шантаж РФ в часи президенства Віктора Ющенка) тому однією з основних завдань політики пам'яті є залагодження таких ситуацій (звичайно винятком є пряма пропаганда, що загрожує національній ідентифікації українців та національній безпеці України). Проте потрібно зауважити що ці «війни» можуть бути і в самій країні через особливості

регіональної пам'яті. Як приклад можна навести два різнополярних міста Львів та Донецьк де для останнього тема ОУН-УПА таврується, як щось що не є важливим для них (в кращому випадку) або засуджується як поплічники нацистів (в гіршому випадку). Тому влада повинна звертати увагу на цей факт та не ігнорувати його.

Враховуючи особливості історії українського народу та формування української держави, найпоширенішими моделями пам'яті в Україні були національна та радянська (російська) (в хронологічних межах цієї праці). Суттєві відмінності між ними продемонстрували Ю. Шаповал та І. Гирич¹³.

Принципи радянсько-російської моделі історичної пам'яті щодо України полягають у наступному: Україна є невід'ємною частиною євразійського цивілізаційного простору і частиною так званого "русского мира". Українці не є незалежною державою, а частиною єдиного "російського" народу разом з росіянами та білорусами, а тому не мають жодних історичних прав як окрема нація. З усіх етнічних груп лише росіяни мають національну історію, а іншим етнічним групам судилося стати фундаментом для її створення. Україна має спільну з Росією історичну пам'ять і не має власних історичних процесів.

Натомість національна модель української історичної пам'яті базується на діаметрально протилежних принципах: Україна є частиною європейської цивілізації, українці є самостійним і рівноправним історичним етносом разом з росіянами та білорусами, а тому сьогодні вони творять власну державу¹⁴.

Існує також т.зв. інклюзивна модель політики пам'яті. Стверджується, що для українського суспільства вона буде ефективнішою; за нею різні соціальні групи, громадські організації та окремі особи мають право брати участь у процесах прийняття рішень у сфері політики пам'яті. Йдеться про репрезентацію в публічній сфері та включення в публічну дискусію історії та

¹³ Гирич І. Українська історична пам'ять, шкільні підручники і освіта. *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід* (за заг. ред. Ю. Шаповала). Київ: ІПІЕНД, 2013. С. 326-391.

¹⁴ В'ятрович В. Декомунізація і академічна дискусія. *Критика*. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/dekomunizatsiya-i-akademichna-dyskusiya>

пам'яті різних груп, особливо етнічних і меншин, які проживають або проживали на території України. Це вимагає створення ефективних платформ для діалогу між представниками місцевих громад та адміністративних органів влади, надання простих і доступних інструментів для реалізації громадських ініціатив у сфері політики пам'яті, а також державної підтримки місцевих проєктів, що стосуються питань історії, пам'яті та комеморації¹⁵.

Проте ця модель в умовах війни України проти РФ навряд чи може бути втілена в життя. Водночас її практична реалізація може призвести до послаблення самої країни і принести певні загрози безпеці. Варто все ж зазначити, що окремі її аспекти можливо запровадити. Однак це вимагатиме довгої і кропіткої праці в інших геополітичних обставинах, ніж ті, в яких перманентно перебуває весь час свого існування незалежна Українська держава.

Висновки до розділу 1

Отже, політика пам'яті є важливим елементом не лише історичної свідомості, але й сучасної ідентичності та майбутнього розвитку нації. Її вплив поширюється на всі сфери національного життя – від освіти і культури до політики, і міжнародних відносин.

Метою політики пам'яті є створення єдиного спільного простору пам'яті та формування національної ідентичності. Це важливо не лише для забезпечення суспільної згуртованості, але й для протидії деструктивним інформаційним впливам ззовні, які хочуть використати історичні події у власних цілях.

Важливу роль у цьому процесі відіграє влада як головний суб'єкт політики пам'яті. Однак важливо пам'ятати, що вплив на формування історичної свідомості не обмежується елітними групами. Неелітні актори,

¹⁵ Виклики і перспективи політики пам'яті. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/vikliki-i-perspektivipolitiki-pamyati>

громадські організації та інші суб'єкти також можуть мати значний вплив, особливо у формуванні глибинних шарів громадянського суспільства.

Оскільки Україна є країною з різними регіональними особливостями, очевидно, що при реалізації політики пам'яті слід ретельно враховувати регіональну специфіку. Така диференціація є корисною для забезпечення національної єдності та врахування специфічних особливостей кожного регіону.

Таким чином, реалізація раціональної та комплексної політики пам'яті є важливим чинником розбудови міцної ідентичності та стабільності в сучасній українській державі.

РОЗДІЛ 2. Криза політики національної пам'яті (2010-2013 рр.).

З моменту інавгурації четвертого президента України політика пам'яті зазнала розвороту на 180 градусів. Зміна підходу до історичної спадщини була особливо помітною порівняно з попереднім главою держави Віктором Ющенком. Важливі історичні події, які раніше були відображені в меморіальній політиці, були переглянуті, змінився їхній статус і значення. Разом з тим було ліквідовано УІНП і переутворено саме як науково-дослідницьку установу при КМУ, а не НАН України.

Зокрема, тема Голодомору 1932-1933 років, яка раніше фігурувала в політиці пам'яті, втратила свою вагу і значення. Набагато більше уваги та ресурсів було присвячено іншим історичним періодам, зокрема «Великій Вітчизняній війні».

Особливий акцент було зроблено на об'єднанні пам'яті в концепції «трьох братніх народів». Це підкреслювалося не лише виокремленням подій саме 1941-1945 рр. в Другій світовій війні, але й ігноруванні ОУН-УПА в націоналістичній моделі пам'яті та прийнятті радянсько-російської сторони тлумачення.

2.1. Повернення до культу війни 1941-1945 рр.

Новим пріоритетом політики пам'яті Віктора Януковича стала «Велика Вітчизняна війна», точніше його можна назвати відродженим старим пріоритетом. Постановою Верховної Ради № 1948-VI від 05.03.2010 р. було визначено 2010 рік як «Роком ветеранів Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років». Через два тижні з'явився указ Президента № 403 від 23.03.2010 р. про додаткові заходи щодо 65-ї річниці Перемоги, але навіщо було його видавати, якщо Віктором Ющенко він вже був виданий 10.12.2008 р. (№ 1152) та і постанова ВР № 842-VI від 13.01.2009 р. про те саме відзначення річниці.

Потрібно зазначити різницю між указами президентів – якщо за Помаранчевої влади «Велика Вітчизняна війна» відзначалась як подвиг українського народу, то за «регіоналів» в тексті самого указу бачимо «советизацію» та возвеличення цієї події, а в соціальному аспекті в Ющенка є уточнення, що допомога видається тим хто мав участь у боях, має інвалідність та надається вдовам загиблих, далі дається завдання регіонам, щодо поліпшення соціального становища ветеранів (скоріше всього Ющенко не довіряв це завдання урядові Ю. Тимошенко). В свою чергу в указі Януковича обіцянок і соціальних завдань багато.

Їх умовно можна поділити на дві групи: обіцянки та грошові виплати. В першій йшлося про поліпшення умов ветеранів починаючи з посилення гарантій та свобод, закінчуючи житлом та безкоштовним стоматологічним обслуговуванням. В другій давалася вказівка надати всім ветеранам та пов'язаними з ними організаціями грошових одноразових виплат, надання приміщень та медалей 65-ї річниці. Як відповідь на указ було видано розпорядження № 919-р від 14.04.2010 року чим затвердив «План загальнодержавних заходів щодо проведення Року ветеранів Великої Вітчизняної війни 1941-1945 р.», що повторював указ, хіба що додався пункт щодо збереження поховань громадян України, що загинули на території іноземних держав. Разом з тим були в розпорядженні соціальні завдання які перекладали відповідальність на їх виконання місцевій владі: забезпечення ліками, житлом, та забороні виселенню ветеранських організацій з займаних приміщень. Щодо ювілейної частини: здійснення культурно-мистецьких заходів, відзначення 66-ї річниці визволення України від фашистських загарбників, Дня партизанської Слави та Дня закінчення Другої світової війни. Традиційно – широке висвітлення потреб ветеранів в ЗМІ.

Судячи з резолюції Всеукраїнського форуму ветеранів (жовтень 2010 року) житлом були задоволені, медалі всі отримали та надбавку до пенсії також. Разом з тим йшла мова про загалом незадовільне соціальне становище

ветеранів¹⁶. В наступні роки держпрограми щодо допомоги ветеранам вже не з'являлись, та і надбавка до пенсії зникла.

А ось відзначення 65-ї річниці перемоги в пресі висвітлювалось добре: починаючи з салютів та виставок, та закінчуючи встановленням пам'ятника Івану Кожедубу та запровадженням т. зв. «Поїзду Перемоги». Про ці два аспекти трохи детальніше.

Початком монументальної діяльності нової влади став пам'ятник тричі Герою Радянського союзу Івану Микитовичу Кожедубу, рішення щодо встановлення була прийнято ще в часи президенства Леоніда Кучми у 2004 році. Було проведено конкурс проектів та й на цьому все, далі новин про розвиток цієї теми не було, вже у згаданому розпорядженні № 842-VI була вписана пропозиція завершення пам'ятника, але знову це було проігноровано. Тільки вже урядом Азарова 31.03.2010 р. було видано розпорядження Кабінету Міністрів України № 701-р «Деякі питання спорудження у м. Києві пам'ятника тричі Герою Радянського Союзу І. Кожедубу», де зазначалось, що завершити монумент потрібно терміново до 07.05.2010 р. І дійсно 6 травня вже стояв монумент у Парку Слави (додаток А, фото 2.1.). Цією подією хотіли показати, як в рекордно-короткі терміни нова влада вирішує проблеми, котрі минула залишила напризволяще.

Про «Поїзд Перемоги» українська преса почала писати ще в квітні: «Президент України В. Янукович спільно з президентами Росії та Білорусі Д. Медведєвим та А. Лукашенком зустрінуть “Потяг Перемоги” у Москві 8 травня. Як повідомив В.Янукович на нараді у своїй адміністрації, “це питання узгоджено”. “Потяг Перемоги” розпочне свій рух з Бресту, потім вирушить до Мінська, зупиниться у Києві та вирушить до Москви»¹⁷.

¹⁶Резолюція Всеукраїнського форуму ветеранів. Веб-сторінка Української спілки ветеранів Афганістану. URL: http://www.usva.org.ua/mambo3/index.php?option=com_content&task=view&id=2687&Itemid=31

¹⁷Президенты России, Беларуси и Украины вместе будут встречать в Москве «Поезд Победы». Навины. 08.04.2010. URL: http://naviny.by/rubrics/society/2010/04/08/ic_news_116_329023

Але варто розуміти, що так звані «Поїзди Перемоги» були інструментом пам'яті, котрий культивувався в РФ для підтримки іміджу «Великої Пабеди» (додаток А, фото 2.2.). Суть його полягає в тому, що в травні місяці зі всієї території Росії формуються потяги організації ветеранів та патріотичних молодіжних організацій, які курсують «містами слави», а у фіналі всі збираються в Москві для споглядання параду на Красній площі. Зустрічають цей «переможний» потяг з дотриманням всіх російських офіційних традицій відзначення 9-го травня: оркестр, георгіївські стрічки та червоні прапори перемоги. Тому хибно вважати це ініціативою Віктора Федоровича: все, що відрізняє цей потяг від традиційного російського, - це лише те, що відзначають «братні народи».

Але ось реалізація, скажімо, зменшилася в масштабах. Замість великого потягу в Москву від України приїздили окремими рейсами, та й кількість ветеранів з України складала всього 14 осіб (і то не зі всіх областей). Проводжали ветеранів голова Організації ветеранів України П. Цибенко (комуніст) та представник російського посольства С. Лоскутов, котрий нагадав, що 65-а річниця здобута спільними зусиллями та зазначив, що це спільна перемога. Ясна річ, що делегацію з України президенти трьох країн не зустрічали, проте разом поклали квіти Невідомому солдату при кремлівській стіні (див. додаток А, фото 2.3.).

Разом з тим Міністерство закордонних справ України провели культурно-мистецькі заходи щодо річниці та тематичні фотовиставки в Молдові, Білорусі, Казахстані та Росії. Скоріше всього про інші країни Європи забули.

Варто ще зазначити, що такий проросійський вектор (спільна історія з Росією) більше використовувався тодішнім міністром освіти Дмитром Табачником. Так, 12-ого квітня 2010 року він заявив, що «Велика Вітчизняна війна» повертається в підручники. 20 квітня стало відомо, про запланований урок пам'яті спільно з Україною та Росією, а дещо пізніше 19 травня, оголошено про спільний посібник для вчителів.

Разом з тим до річниці перемоги донецькими «освітніми мужами» був виданий збірник «Украинский национализм и Донбасс». Та не аби ким, а проректором ДонНУ Т. Мармазовою та доцентом того ж закладу С. Барашніковим, які згодом стали так званими «міністеркою освіти та науки ДНР» та «деенерівським ректором» університету відповідно¹⁸. Під час самого святкування великі міста на Сході України були прикрашені біл-бордами з генералісимусом Сталіним, а в Запоріжжі за кошти комуністичної партії встановлено його бюст.

Якоїсь гострої незгоди зі сторони суспільства не послідувало, (Я. Калакура всю цю діяльність влучно окреслив «синдромом комунізації»¹⁹). Проте відверто проросійський розворот отримав критику від українських науковців. Так, у червні 2010 р. відбулись громадські слухання «Історія і політика». Їхнім результатом було написання меморандуму, де різко засуджувались дії влади щодо експлуатації пам'яті Другої світової війни, задля просування тези східнослов'янської єдності, впровадження неосталінізму та вписування в українську історію радянську та російську історіографію без українського погляду²⁰.

У вересні 2010 року Україну сколихнула новина про затримання СБУ історика Руслана Забілого за командою В. Хорошковського. Нібито цей історик хотів передати третім особам матеріали з архівів, які мають державну таємницю. Всі матеріали було відібрано в ученого. Відразу ж, 10 вересня, відбулись протести у Львові, де вимагали звільнення людини та нарікали на те, що СБУ хоче приховати матеріали та закрити доступ до архівів. На підтримку Р. Забілого 15 вересня в Києві відбулась акція протесту «Виходь! Здавайся!», понад двохсот мітингувальників вимагали звільнення історика. Один із її учасників Левко Лук'яненко заявив, що у влади В. Януковича були саме

¹⁸ Гриценко О. Президенти і пам'ять: політика пам'яті президентів України (1994-2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати. Київ: К.І.С., 2017. С. 741.

¹⁹ Калакура Я. «Синдром комунізації» істориків і його живучість у пострадянській українській історіографії. *Історик і Влада: колективна монографія*. Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2016. С. 74.

²⁰ Меморандум учасників громадських слухань «Історія і політика». *Український тиждень*. №25-26. С. 44.

промосковські позиції. В результаті справу «зам'яли», а Р. Забілого відпустили. Але і тут треба було владі найти винних. Ганна Герман, заступник глави Адміністрації Президента заявила: «Вважаю, це питання до минулих керівників СБУ, до політиків і до влади, яка не зробила всього для того, аби питання, які мають вивчати історики, а не СБУ, були відокремлені від Служби безпеки, в якусь окрему інституцію. Усі ці матеріали помаранчева влада мала передати в Інститут національної пам'яті, щоб ними займалися історики. Мене дивує, чому вона цього не зробила»²¹.

Згодом основним актором в історичному спектаклі стала Верховна Рада. Вона прийняла два документи – постанову «До 65-річчя Нюрнберзького трибуналу над фашистськими злочинцями» та закон «Про внесення змін до Закону України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» щодо порядку офіційного використання копій Прапора Перемоги».

Перший документ засвідчував, що тодішня влада грала на руку Росії: це була війна інтерпретацій проти домінуючої західної думки, яка ставить на одну дошку радянський та нацистський режими. Україна мала йти за голосом РФ в ПАРЄ та ОБСЄ. З другим виявилось цікавіше. Закон давав дозвіл використовувати прапор з серпом та молотом не тільки біля «могил невідомому солдату», а й суспільно використовувати його організаціями під час урочистих заходів. Разом з тим варто уточнити один момент: в преамбулі зазначено, що прапор трактувався, як перемога радянського народу, проте внесок власне України не згадано.

Само-собой не всім це рішення було до вподоби і, врешті-решт, призводило до сутичок в тому самому Львові та інших містах заходу України. Так, наприклад, організація «Русскоязычная Украина» відправляла ветеранів та активістів з червоними прапорами для відвертих провокацій.

²¹Климончук О. Чому Хорошковський оберігає від народу архіви НКВС? УНІАН. 15.09.2010. URL: <https://www.unian.ua/politics/401431-chomu-horoshkovskiy-oberigae-vidnarodu-arhivi-nkvs.html>

Сам В. Янукович «забарився» з прийняттям указу і підписав його лише 21 травня, вже після подій. У наступні роки він видав іще кілька указів про відзначення подій періоду «Великої Вітчизняної війни»: «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Корюківської трагедії» (№ 925 від 22.09.2011 р.); «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами початку насильного вивезення мирного населення з території окупованої України на примусові роботи в роки Великої Вітчизняної війни» (№ 206 від 22.03.2012 р.); «Про заходи у зв'язку з відзначенням 67-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» (№ 207 від 22.03.2012 р.); «Про заходи у зв'язку з відзначенням 70-ї річниці визволення України від фашистських загарбників та 70-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 р.» (№ 604 від 19.10.2012 р.).

Метою указу про Корюківську трагедію було увічнення пам'яті семи тисяч убитих мирних мешканців в місті. Ініціатором була Чернігівська ОДА, та працювати з цим мав УІНП, оргкомітету створювати не стали. Завданням поставили: збудувати Меморіальний комплекс пам'яті населених пунктів України та проведення конференцій на цю тему. Відразу ж після указу вийшла постанова Верховної Ради № 3965-VI про вшанування Корюківської трагедії, в котрій відзначалось масовість жертв в порівнянні з білоруською Хатинню, чеським Лідице, французьким Орадуром з відсилкою на Нюрнберзький трибунал.

Дивно те, що Меморіал там вже й так був, його зведено ще 1977 р. Отже виходило, що вирішили перевідкрити саму подію, додавши їй значущості. Розпорядження КМУ щодо Корюківки видали лише 25.04.2012 р. (№ 235-р). Проте уряд М. Азарова не квапився з цим. Було виділено 15 мільйонів, але ось список того, що мали зробити, був занадто великим: починаючи з побудування Меморіалу в березні 2013 року закінчуючи ремонтом дороги до міста. В результаті: Меморіалу не було зведено, лише встановили хреста під фундамент, урочистого відкриття також не вийшло (див. додаток А, фото 2.4.).

Повернімося до указів до річниць «Великої Вітчизняної війни». Указ №207/2012 нічим не відрізняється від указу № 403/2010, хіба що обіцянок менше і медалі з салютами немає. На противагу указ № 604/2012 щодо 70-річчя Перемоги відзначався певною особливістю: він найбільший як за розміром (6 сторінок), так і за розмахом обіцяних заходів. На його реалізацію передбачалося три роки (2013-2015). 2015 рік проголошувався знову Роком ветеранів. Відзначати мали в кращих традиціях з салютами та парадми. Щодо пам'ятників вписано 6 пунктів. Головним, на нашу думку, було завершення Алеї Слави до 9 травня 2015 року (скоріше всього ця ідея була взята з Алеї Героїв В. Ющенко). В грудні 2013 р. було встановлено шість бюстів Героям Радянського Союзу. Соціальна складова мала ще більше пунктів: починаючи від широких тем підвищення соціального захисту до більш вузьких – грошові виплати інвалідам війни та їх забезпечення. Зрозуміло, що реалізація указів мала бути в 2014-2015 роках, коли В. Януковича вже в країні і слід простив. Відзначення 70-річчя війни було, але вже за П. Порошенка і не за радянськими стандартами.

Висновком щодо політики державної влади України стосовно «Великої Вітчизняної війни» можемо вважати слова Ю. Шаповала, з якими погоджуємося повністю:

«...Вся ця риторика — це все барахло політичне, політичне сміття, яким люди намагаються грати. Не можна сповідувати політику відвертого пограбування людей, обману людей, економічні махінації і водночас паралельно проводити таку просталінську, прорадянську ідеологію, це не може добре закінчитися.»²².

²²Цит за: Портников В. Как меняется украинское представление об исторической памяти. Радио Свобода. 06.05.2011. URL: <https://www.svoboda.org/a/24092021.html>

2.2. «Вдаримо по героїзації УПА...»: український національно-визвольний рух в державній політиці пам'яті 2010 – 2013 рр.

Втілення радянського нарративу можемо вбачати у реінкарнації теми про так звані «звірства ОУН-УПА» і в перших кроках В. Януковича як глави Української держави. Потрібно уточнити, що прямо В. Янукович не торкався теми ОУН і УПА, а передав вирішення цих проблем своїм підопічним (контрольованим судам, політикам та уряду).

В жовтні 2007 р. В. Ющенко присвоїв звання Героя України Роману Шухевичу, а в вересні 2008 р. донецький адвокат Володимир Оленцевич подав заяву в донецький окружний адміністративний суд щодо невизнання цього указу законним. Ці заяви «подорожували» між різними судовими установами. В січні 2010 року В. Ющенко вирішив гучно «гримнути дверима», присвоївши звання Героя України Степану Бандері. Зі зміною влади змінився і розгляд заяв В. Оленцевича (котрий оскаржував і цей указ). 2 квітня того ж року було скасовано звання С. Бандері, а 21 квітня – Р. Шухевичу. Подача апеляції від минулого президента в серпні 2010 р. нічого не змінила. У відповідь на рішення суду міста західної частини України (зокрема, Івано-Франківськ, Луцьк, Тернопіль, Львів, всього понад 20 міст) присвоїли Р. Шухевичу та С. Бандері звання почесних громадян міста.

Значний суспільний резонанс мала виставка «Волинська різанина: польські та єврейські жертви ОУН-УПА» (див. додаток А, фото 2.5.). Вона була проведена за ініціативою польських радикалів з середовища кресов'яків та підтримана рухом «Русскоязычная Украина» на чолі з В. Колесніченком. На офіційному сайті цього руху щодо анонсу виставки зазначалось, що в ній є документи, котрі «обґрунтовано доводять факти геноциду і злочинів проти людяності, скоєні ОУН-УПА проти українського, польського, єврейського, російського та ромського народів»²³. Зазначене «дійство» відбувалось упродовж

²³Виставка про євреїв, поляків і націоналістів доїхала до Севастополя. Історична правда. 16.10.2010. URL: <http://www.istpravda.com.ua/short/2010/10/16/613/>

квітня-жовтня 2010 р. в Києві, Миколаєві, Луганську, Одесі, Запоріжжі, Севастополі. Матеріал був тенденційно підібраний та інтерпретований. Зокрема, показувалось «мирне життя» на «східних кресах» до 1939 р., «скоєні українцями єврейські погроми в Львові» та «розстріл мирного населення спільно з німцями в липні 1941 р.».

Само собою, реакція на цю виставку була доволі негативна. Радник польського посольства в Україні Ольга Гнатюк зазначила, що посольство не має ніякого стосунку до цієї виставки та це все робиться тільки задля розпалювання конфліктних ситуацій в суспільстві. Так і вийшло: активісти зі «Свободи» 8 квітня 2010 р. трошили стенди біля «Українського Дому» (де вона і проходила), доки їх не «утихомирила» міліція. Рівненська обласна рада взагалі заборонила показ цієї виставки²⁴.

25 листопада 2011 року в Дипломатичній академії наук України відбувся круглий стіл на тему «Нюрнберзький процес і Новий світ». Учасниками були вище згадана Академія, МЗС України, посольство РФ в Україні та філія російського сайту «polit.ua». Після традиційних згадок про сам процес на початку цього «форуму» далі мова пішла у визначеному напрямі дискредитації ОУН і УПА. Зокрема, йшлося й про те, що, мовляв, російська сторона розчарована українською владою, адже в Україні тривала героїзація нацистів з ОУН-УПА²⁵. Як сказано в звіті про цю подію в на одному із російських ресурсів, В. Мединський (йдеться про відомого вже тоді «штатного» ідеолога путінського режиму) під час зустрічі відзначив «сучасні тенденції реабілітації нацистів, фашистів та їх посібників» і навів «конкретний приклад героїзації національних батальйонів СС у Прибалтиці»²⁶.

Російська сторона явно лицемірила, адже тодішня влада України в постанові Верховної Ради № 3248-VI зазначила, що цілком засуджує спроби

²⁴ Там само.

²⁵Россия разочарована отказом Украины осудить героизацию нацизма. Фонд «Историческая память». 22.11.2011. URL: http://www.historyfoundation.ru/ru/news_item.php?id=2356

²⁶Круглый стол на тему: «Нюрнбергский процесс и Новый мир» состоялся в Киеве. Фонд «Историческая память». 29.11.2011. URL: http://www.historyfoundation.ru/ru/news_item.php?id=2363

«героїзації колабораціоністів – пособників гітлерівців». Як можемо бачити, повернулось радянське тавро ОУН-УПА як нацистів. Як висловився тодішній міністр освіти і науки Д. Табачник, «Бандера і Шухевич залишаться в історії як націоналісти й організатори масових убивств, але при цьому вони ще й будуть навічно заплямовані колабораціонізмом»²⁷.

Тема з Волинською трагедією 1943 р. повернулась знову в січні 2012 р. Тоді народний депутат України від Партії регіонів В. Колесніченко урочисто заявив про передрук книги «Гірка правда. Злочинність ОУН-УПА» за авторством Віктора Поліщука та радив її всім почитати. На його думку, ця книга «...є ножем у спину бандерівському руху, це реальна кривава правда того, що було. Книга створена на підставі архівних матеріалів, зустрічей та розмов з очевидцями»²⁸.

Через чотири місяці вийшов збірник статей «ОУН и УПА: исследования о создании “исторических” мифов», виданий в десяти тисячах примірниках завдяки громадській організації «Международный антифашистский фронт». В. Колесніченко заявив, що весь тираж роздається безкоштовно задля того, щоб люди «дізнались правду» і змінили «хибні уявлення», які склались в суспільстві щодо цього.

Навесні 2013 року з'явилася новина, що польський Сейм думає над розглядом «Волинського питання» і що є проект рішення, де події 1943 р. назвуть геноцидом, а основними злодіями – ОУН і УПА. 10 червня польський Сенат прийняв постанову, де волинську трагедію 1943 р. названо етнічною чисткою з ознаками геноциду. Українське громадянське суспільство і національно-демократичні сили сприйняли це критично, але ще критичніше це сприйняли комуністи та борці з «бандерівщиною». Тому було зібрано підписи 148-ми депутатів з закликом до Сейму визнати «Волинську різанину»

²⁷ Табачник хоче, щоб Бандеру і Шухевича в школах подавали як спільників ворога. *Українська правда*. 7.06.2010. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2010/06/7/5115361/index.amp>

²⁸ Переизданное исследование «Горькая правда. Преступность ОУН-УПА» презентовали в Крыму». Фонд «Историческая память». 4.01.2012. URL: http://www.historyfoundation.ru/ru/news_item.php?id=2416

геноцидом польського народу. А хто збирав ті підписи? Як завжди, головний борець з фашистами-необандерами В. Колесніченко²⁹.

10 липня він приїздив до Сейму, де зачитав звернення. Реакція була передбаченою: здивування і нерозуміння. Дивлячись на те, що підписанти були з Партії регіонів та Комуністичної партії України здається дивним, навіщо приїздити в іншу країну та закликати їх щось робити, якщо ті партії мають більшість у себе в країні. Не забули нагадати і про ставлення наших депутатів щодо Великого Голоду: «...Ваша фракція, коли у Верховній Раді була оголошена хвилина мовчання за жертвами Голодомору, ви сиділи і навіть не встали. Ви проти визнання геноцидом Великого Голоду в Україні, а сьогодні звертаєтеся до польського Сейму?»³⁰.

Все ж таки Сейм тоді не прийняв резонансний проект. Проте його прийняли 2016 р., коли до керма влади в Польщі прийшли консервативні сили з партії «Право і справедливість» .

Витівка В. Колесніченка ще більше розколола країну. Протягом всього 2013 року не вщухали конфлікти щодо теми «ОУН-УПА» в контексті Волинської трагедії. А влада нічого не робила щодо заспокоєння цієї ситуації. Цілком ймовірним є те, що цим самим уряд відволікав суспільство від більших проблем економіки та освіти, а також хотів розіграти сценарій виборів, коли в другий тур виходить представник з радикальної сторони і суспільство прийняло би більш поміркованого кандидата³¹.

Отож, владою не прямо, а використовуючи інші інструменти впливу робилось все можливе, щоб ганьбити пам'ять про український-визвольний рух.

²⁹ Касьянов Г. Past Continuous: історична політика 1980-х-2000-х: Україна та сусіди. Київ: *Laurus, Антропос-Логос-Фільм*, 2018. С. 231-232.

³⁰Нагорода знайшла «героя»: польські українофоби-екстремісти вручили орден В. Колесніченку. Texty. 11.07.2013. URL:

http://texty.org.ua/pg/news/movchun/read/47079/Nagoroda_znajshla_geroja_polski_ukrajnofobyjekstremisty_vruc_hyly_orden

³¹ Бабка В. Політика пам'яті та пам'ять в політиці: 2010-2013 рр. *Intermarum: історія, політика, культура*. 2015. С. 12.

Цим самим розпалювались суспільні пристрасті та готувався ґрунт для консолідації прибічників як правлячих проросійських сил, так і національно-демократичного табору.

Висновки до розділу 2

Політика пам'яті в часи В. Януковича характеризується поверненням до радянщини та «спільної історії».

Хоча фактично відразу після своєї перемоги на президентських виборах він мав більшість в парламенті, але не мав всесилля для тотальної зміни пам'ятевого курсу. Його переважно підтримувало та частина населення Півдня та Сходу України, для якої ностальгійно-радянська система пам'яті є більш прийнятна. Проте громадянське суспільство та наукові еліти не боялись відкрито критикувати «нововведення» президента.

В. Янукович підкидав у вогнище суспільного розбрату все більше дров, щоб конфлікт тлів, а не згасав, а коли потрібно, спалахував, щоб відвернути людей від інших проблем. В решті-решт його дії призвели до кардинально протилежних результатів: пам'ять про ОУН і УПА стала ідейною підвалиною Революції Гідності.

РОЗДІЛ 3. Революція Гідності: вплив на державну політику пам'яті

Події листопаду 2013-ого року дали початок явищу, що світ знає його як «Євромайдан», який тривав до лютого 2014-ого року. Для України це масовий прояв волі народу котрий став переломним моментом вибору шляху – Революції Гідності.

Події реанімували в суспільстві таке поняття як «ленінопад». Вже 8 грудня 2013 р. був вщент розбитий пам'ятник В. Леніну на бессарабському ринку. а його уламки розбирали «на пам'ять» (див. додаток А, фото 3.1.). Головним поштовхом для «ленінопаду» були трагічні події 18-20 лютого 2014 р. Емоційний сплеск ненависті до символів огидного минулого, які підтримувалися не менш огидною владою В. Януковича, привів до того, що хвиля повалень стала майже одномоментною. «Ленінопад» 2014 р. мав більше стихійний характер (найорганізованішими були знесення пам'ятників В. Леніну у Вінницькій області завдяки діяльності ВО «Свобода»). Лунали заклики «замість тирана» поставити пам'ятник Небесній сотні, майданівцям тобто відбувалось зміна маркерів через трагічний досвід, постаменти розмальовувались в кольори прапору, написами «Слава Україні», «Небесна Сотня» (див. додаток А, фото 3.2.)³².

На сайті «Пам'ятники Леніну» подано інформацію про 193 монументи, знесені у лютому-березні 2014-го: 54 у Вінницькій області, 35 у Житомирській, 40 у Полтавській, 36 у Черкаській і 28 у Київській³³. А за даними УІНП від 8 грудня 2013-го до грудня 2014-го, було демонтовано 504 пам'ятники «Іллічу»³⁴.

Це можна пояснити не тільки подіями Майдану, а й нападом РФ на Схід України та окупацією Криму. Розуміючи, що тема «ранньої декомунізації» може так і залишитись стихійною, та є потребою лише частини населення, в

³² Гайдай О. Кам'яний гість: Ленін у Центральній Україні. Київ: К.І.С., 2018. С. 174-186.

³³ Пам'ятники Леніну, снесённые на Украине с декабря 2013 года (список, фотографии). Пам'ятники Леніну URL: <http://leninstatues.ru/leninopad>

³⁴ За рік в Україні знесли півтисячі пам'ятників Леніну. *Історична правда*. 8 грудня 2014. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2014/12/8/146038/>

2015 р. були прийняті декомунізаційні закони, що продовжили зміну офіційно (детальніше про це в підрозділі 4.2). Якщо глянути через «вікно Овертона» (моделі що показує, що з усіх можливих ідей у певний період реалізуються/впроваджуються офіційною політикою лише ті, які поділяються суспільством, тобто ті, що умовно потрапляють у «вікно можливостей»³⁵) отримуємо:

- «немисливо» – в період СРСР;
- «радикально» – доба перебудови й боротьба за незалежність, ленінопод в Західній Україні;
- «прийнятно» – період президентства Л. Кравчука та Л. Кучми, коли приймалися укази щодо демонтажу;
- «розумно» – період В. Ющенка і його «м'якої декомунізації»;
- «популярно» – «ленінопод» як наслідок Революції Гідності;
- «прийнято за правило» – ухвалення законів.

По ній бачимо, що саме Революція Гідності дала початок узаконення (звичайно, що зберігались проблеми регіональної специфіки та свідомості). Чим залишилась в пам'яті людей ця подія і що про неї говорять? спочатку проаналізуємо на рівні влади. Отже, започатковано створення пам'ятних комплексів, як от Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності в 2015 році. Указом Петра Порошенка № 138 від 12 квітня 2016 р. він отримав статус національного. Проте спочатку він не мав власної території, та отримав її лише в 2018 році. Героям Небесної Сотні присвоєно звання Героїв України згідно указу № 890 від 21 листопада 2014 р. Затверджено Орден Небесної Сотні 3 листопада указом Президента України № 844. Вже 24 листопада 2014 р. започатковано нагородження ним (див. додаток А, фото 3.3.). Відповідно до Указу Президента

³⁵ Russell N. An introduction to the Overton Window of political possibilities. 4 January 2006. URL: <https://www.mackinac.org/7504>

України № 69 від 11 лютого 2015 р. «Про вшанування подвигу учасників Революції Гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні» 20 лютого проголошувалося Днем Героїв Небесної Сотні. Можемо стверджувати, що події зими 2013-2014 рр., а тим більше Небесна Сотня ввійшла в новий пантеон героїки в державній політиці пам'яті.

А як відобразилися події зими 2013 – 2014 рр. на настроях населення України? Розглянемо це на підставі результатів соціологічного опитування «Ностальгія за СРСР та ставлення до окремих постатей», проведеного 15-25 квітня 2014 року соціологічною групою «Рейтинг». Важливо зазначити, що воно проведене після окупації Криму та частини Донбасу. Отже, згідно з результатами цього опитування лише 33% українців шкодували про розпад Радянського Союзу, 49% – ні, 18% не змогли дати відповідь. Почуття ностальгії з 2010 р знизилося з 46% до 33%, і в той же час відсоток респондентів, які не ностальгують за СРСР, збільшився з 36% до 49%³⁶.

Також в опитуванні подано ставлення респондентів до С. Бандери та Й. Сталіна. Перший став символом УПА та репрезентує національний наратив. Події 2013-2014 років сприятливо вплинули на оцінку постаті С. Бандери, але принципово її не змінили: відсоток громадян, які позитивно ставилися до нього, зріс (з 22% до 31%), майже половина – 48% громадян – ставилися до нього негативно. Позитивне ставлення більше властиве молодшим респондентам. Не менш цікавим є те, що позитивно його оцінювали лише етнічні українці³⁷. Щодо Й. Сталіна, то в 2014 р. лише 20% українців ставилися до цієї персони позитивно, а 70% – негативно, 10% не змогли дати відповідь. В порівнянні з опитуванням в червні 2012-ого року негативний рейтинг Й. Сталіна зріс з 62% до 70% в квітні 2014 р. Найвищі показники позитивного ставлення спостерігалися на Донбасі (36%). Однак варто зазначити, що в усіх регіонах у цьому показнику більше негативних, ніж позитивних, що можна вважати

³⁶ Ностальгія за СРСР та ставлення до окремих постатей. Соціологічна група «Рейтинг». 05.05.2014. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/nostalgiya_po_rossii_i_otnoshenie_k_otdelnym_lichnostyam.html

³⁷ Там само.

доказом загалом негативного ставлення до найбільш шанованого в РФ діяча радянського минулого³⁸.

Найголовніше, спричинене Революцією Гідності – це зростання самоідентифікації населення як громадян України. На питання "Ким Ви вважаєте себе в першу чергу?" більшість респондентів опитувань, проведених влітку 2013 р. відповіли, що вони асоціюють себе громадянами України. Однак після протестів на Майдані та анексії Криму Росією відсоток людей, які обрали цю відповідь в опитуванні, проведеному влітку 2014 року, різко зріс: з 50,4% до 64,6% у національному масштабі. Окрім очевидного та приголомшливого зростання в Україні (за винятком Донбасу) кількості респондентів, які ідентифікують себе як громадяни України, дані також показують зменшення регіональної та місцевої самоідентифікації (місто/село) (знову ж таки, крім Донбасу)³⁹.

Висновки до розділу 3

Отже, Революція Гідності стала моментом кардинальної зміни та початком нового відродження нації. Під час пошуку літератури було виявлено, що словосполучення Євромайдан використовується як щось роздільне: «До Майдану та Після», «До Революції та Після». До подій 2013-2014 років в нас вперто жив радянський наратив пам'яті, влада ігнорувала невдоволення суспільства. Але все змінилось після перемоги Майдану та втечі В. Януковича. Так, не минуло багато часу, як нам було завдано удару: в розпал протистоянь на київському Майдані РФ почала гібридну агресію проти України, яка 24 лютого 2022 р. набрала характеру відкритого збройного вторгнення. Саме консолідація українців під час Революції Гідності допомогла витримати ці всі події і йти далі. Початок вторгнення продовжив формувати самосвідомість українців як спільну націю, яка виборює право на власну державу та на власний шлях її майбутнього. Певною мірою ідеї та цілі Майдану продовжили своє існування

³⁸ Там само.

³⁹ Український Майдан, російська війна. Хроніка та аналіз Революції Гідності. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. С. 312-314.

далі, але вже в контексті війни. Суспільні настрої, які вирували після Майдану 2013 – 2014 рр., в більшості, співпали з намірами влади, що дало нам ще більшу трансформацію вже під офіційною назвою декомунізація.

РОЗДІЛ 4. Зміна курсу: декомунізація (2015-2019 рр.)

Перегляд цінностей, спричинений переходом від етапу трансформації до побудови політичної держави за європейським зразком, є важливим аспектом розвитку українського суспільства. Критичний аналіз та всебічна оцінка комуністичного періоду є невід'ємною частиною цього процесу. Це пов'язано з тим, що комуністичний період варто розглядати як невід'ємну частину національної історії, яку не можна просто викреслити чи проігнорувати. Комуністична епоха мала глибокий вплив на економіку, геополітику, ідеологію, культурно-символічні аспекти та психо-інформаційне середовище України. Цей тривалий спадок став сучасною пропагандою імперської ідеології «руського мира», що наголошує на компліментарному ставленні до Росії, її історії та культури, а також до росіян як рушійної сили розвитку України як суб'єкта історичного процесу.

Під декомунізацією в широкому розумінні розуміють систему теоретичних і практичних заходів, спрямованих на очищення всіх сфер держави і суспільства від впливу і наслідків комуністичної ідеології після падіння комуністичного режиму. Суть цієї системи полягає не лише у перейменуванні населених пунктів, вулиць, провулків та культурно значущих об'єктів чи знесенні пам'ятників діячам минулого. Це її наслідки та перші параметри. Наріжним каменем декомунізації є свідомо відмова від цінностей та ідеалів, породжених доктринами і практиками комунізму радянської доби.

На думку О. Гриценка, це поняття слід трактувати як тривалий і багатогранний соціокультурний процес, спрямований на послаблення і навіть усунення з публічної сфери та свідомості людей політичної, ідеологічної і частково культурної спадщини комуністичного (радянського) періоду нашої історії. Значну частину цієї спадщини становлять (за П. Норою) «місця пам'яті»

того періоду – пам'ятники, топоніми, музейні експонати, літературні та мистецькі норми сформовані в той час «соціалістичної державної культури»⁴⁰.

Головним рушієм в правовому аспекті став «пакет» декомунізаційних законів, ухвалений 9 квітня 2015 р. та підписаний Петром Порошенком 15 травня 2015 р., а саме: «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» (закон № 314-VIII); «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945 років» (закон № 315-VIII); «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (закон № 316-VIII); «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» (закон № 317-VIII).

Варто зазначити коротко про авторів цього «пакету». Ними формально стали Арсеній Яценюк (№ 316-VIII та № 315-VIII), Юрій Шухевич (№ 314-VIII), а авторами найголовнішого закону № 317-VIII стала група нардепів з 5 фракцій: Олег Ляшко, Ганна Гопко, Юрій Луценко, вже згаданий Ю. Шухевич та інші (Радикальної партії (7), «Самопоміч» (3), БПП (1), «Батьківщини» (1), НФ (1)). Слід зазначити, що під час голосування за прийняття закону № 317-VIII більшість з партії Батьківщина проголосувала «за», а Ю. Тимошенко за них не голосувала; Блок Петра Порошенка дав «за» 106 голосів, хоча були присутні понад 160 членів; Радикальна партія повністю була «за», тому О. Ляшко зазначив, що саме «його» партія є головними «декомунізаторами». Разом з тим, хоч О. Ляшко приписував собі головну роль, але вже в 2017 році він категорично виступив проти скасування «радянських» свят, сказавши: «Лише імпотенти можуть забирати у жінок свято 8 березня»⁴¹.

Слід зазначити про УІНП. Він був ліквідований 2 серпня 2014 р. як науково-дослідницька установа. Натомість став центральним органом

⁴⁰Гриценко О. А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: *Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України*, 2019. С. 8.

⁴¹Ляшко про неробочі дні в Україні: Тільки імпотенти можуть забирати у жінок 8 Березня. ГОРДОН. 16 листопада 2017. URL: <http://gordonua.com/ukr/news/politics/-ljashko-pro-nerobochih-dniv-na-ukrajini-tilkiimpotenti-mozhut-zabirati-u-zhinok-8-bereznja-217582.html>

виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті, діяльність якого спрямовується та координується КМУ через Міністра культури.

4.1 Повернення до європейської моделі бачення подій 1939-1945 рр.

Почнімо з аналізу закону № 315-VIII «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945 років», так як він мав найбільший резонанс в українському суспільстві. Цей нормативний акт замінив раніше прийнятий 20.04.2000 р. Закон № 1684-III «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років» та поправки, прийняті 21.04.2011 р. № 3298-VI більше відомі як «Закон про Прапор Перемоги».

В преамбулі документу міститься покликання на Конституцію України, дві резолюції ООН, на історичні передумови та на політичні міркування («зважаючи на необхідність постійного піклування про ветеранів війни, учасників визвольного руху та жертв нацизму»)⁴². Розробникам цього закону було важливо внести інше, нерадянське, історико-політичне бачення цих подій. Метою його прийняття зазначено «недопущення повторення злочинів тоталітарних режимів, будь-якої дискримінації [...] у майбутньому, відновлення історичної та соціальної справедливості, усунення загрози незалежності, суверенітету, територіальній цілісності та національній безпеці України»⁴³.

По суті виконання цього закону почалось ще раніше за Указом Президента України № 169 від 24.03.2015 р. «Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни», який скасував указ В. Януковича № 604/2012 «Про заходи у зв'язку з відзначенням 70-ї річниці визволення України від

⁴² Закон України № 315-VIII «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» від 09.04.2015. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19/ed20150409#Text>

⁴³ Гриценко О. А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: *Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України*, 2019. С. 53.

фашистських загарбників та 70-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років».

Новому закону закидали нав'язування бачення історичних подій з «націоналістичної» перспективи, їх фальсифікації, образу та зневагу до ветеранів «Великої Вітчизняної війни»⁴⁴. Або ще «краще», що цей закон розділяє Україну, як, наприклад, про це писала оглядачка сайту «Дозор» О. Степанова: «Додалося ще одне свято – День пам'яті і примирення. Хоча з огляду на те, що відбувається у ці дні в Україні, його варто було б назвати Днем забуття і ненависті. Або Днем розділення електорату. Важко зрозуміти, як ми всі скотилися до такого, але за останні чотири роки найсвітліше і найдобріше свято “зі сльозами на очах” перетворилося на парад брехні, взаємних звинувачень і людської злоби під спільним гаслом “Зате не як у Росії”»⁴⁵.

Стверджувалося, ніби український народ не сприйматиме це нововведення і те що термін «Велика Вітчизняна війна» є для українців особливим та важливим: «Для українського народу, всіх народів України – це була справді Велика Вітчизняна війна. Бо в расовій теорії та практиці Гітлера слов'янам (українцям, чехам, словакам, полякам, росіянам, білорусам), на відміну від французів та англійців, було підготовлено одне – фізичне знищення. Тому та війна і називається Вітчизняною»⁴⁶. Та проросійські діячі у Верховній Раді не розуміли, навіщо цей закон, якщо вже є один, та і указ Петра Порошенка також. Хоча низка дослідників писала про потребу відмовитися від міфологічного нарративу, наприклад О. Лисенко⁴⁷, О. Зайцев⁴⁸, В. Гриневич⁴⁹ та інші.

⁴⁴ Бойко: Хто б із сьогоднішніх політиків у владі не намагався закреслити День Перемоги, їм це не вдасться. ГОРДОН. 9 травня 2018. URL: <http://gordonua.com/ukr/news/politics/bojko-hto-z-sogodnishnih-politikiv-u-vladi-nenamagavsja-zakresliti-den-peremogi-jim-tse-ne-vdastsja-245360.html>

⁴⁵ Степанова О. Про День Перемоги в Кіровограді, фейкових ветеранів і «липове» примирення. Дозор. Травень 2018. URL: <http://dozor.kr.ua/post/pro-den-peremogi-v-kirovograd-i-fejkovikh-veteraniv-i-lipove-primirennja-5890.html>

⁴⁶ Пиховшек В. Разве справедливо, что Украине сейчас вместо «декоммунизации» втюхивают «бандеризацию»? Народный корреспондент. 11.05.2015. URL: <http://nk.org.ua/politika/argumentyi-pochemu-petr-poroshenkodoljenepodpisyivatzakonyi-odekommunizatsii-6264>

⁴⁷ Лисенко О. Подолання «міфу війни» або від якої спадщини ми відмовляємося: науковий дискурс, політика пам'яті та сучасні виклики. Київ: УІЖ. 2015. № 2, С. 4-21.

В законі № 315-VIII, на відміну від № 1684-III, бачимо тотальну відмову від радянської міфологеми «Великої Вітчизняної війни», засуджується тоталітарний та націонал-соціалістичний режими, що принесли геноцид та злочини проти людяності. Немає згадок про УПА, але є перелік тих сил, які заслуговують на вшанування: «ветерани війни, учасники визвольного руху та жертви нацизму», «учасники та жертви Другої світової війни 1939-1945 рр.».

А указ П. Порошенка № 169/2015 скасував указ № 604/2012 В. Януковича та проголосив 8 травня Днем пам'яті та примирення й запропонував нововведення в меморіальних заходах.

Головними його мотивами були такі, як відмова від радянського міфу «Великої Вітчизняної» та сформованої ним ідеологічної термінології, прийняття окремих практик ЄС, дат, символів (8 травня, квітка маку та ін.), наголос на українському контексті подій, участі українського народу у війні, його жертвах і звитягах, включення українського визвольного руху до наративу про Другу світову війну. Йшлося також про актуальну потребу підкреслити зв'язок нацистської агресії та російської зараз, обґрунтувати включення ветеранів АТО до кола тих, кого слід вшановувати.

Із тексту аналізованих правових актів, можна визначити такі зміни:

- для України війна почалася у вересні 1939 року, а не 22 червня 1941 року, вона спричинена змовою двох злочинних режимів;
- обидва тоталітарні режими скоїли страшні злочини під час війни, але жоден з них не був «визволителем Європи» (звідси річниця «вигнання нацистів», а не «визволення»);
- Україна постраждала у війні більше, ніж США, Великобританія, Франція та Канада разом узяті;
- українці воювали в багатьох арміях як «розділена нація», але тільки УПА воювала під національним прапором;

⁴⁸ Зайцев О. Війна міфів про війну в сучасній Україні. *Критика*, 2010. Число 3-4, с. 16-17.

⁴⁹ Гриневиц В. А. Політика пам'яті Другої світової війни в Україні: у пошуках ідентичності та консолідації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса*. Київ, 2011. № 4, с. 111-127.

- ми не святкуємо, а вшановуємо учасників і жертв війни та відзначаємо День пам'яті;
- «Україна більше не відзначатиме День перемоги за російським сценарієм» (президент П. Порошенко);
- сьогодні, як і 70 років тому, Україна захищається від агресії; «Путін – це Гітлер/Сталін сьогодні».

Також змінились форми увічнення події. Ще за Л. Кучми було передбачене виставлення почесної варти та покладання вінків до Вічного вогню в День Перемоги, включення імен радянських солдатів, які «здійснили героїчні вчинки», до списків українських військових частин, «недопущення фальсифікації історії Великої Вітчизняної війни в наукових дослідженнях, навчальній літературі, підручниках та засобах масової інформації». В. Януковичем запроваджено використання так званих «копій Прапора Перемоги» (червоного прапора з серпом і молотом) на офіційних і «публічних» урочистостях (зокрема, він повинен був вивішуватися разом з українським прапором на урядових будівлях). Натомість стаття 2 Закону № 315-VIII містить лише шість форм увічнення, і всі вони мають суттєві редакційні відмінності, які виходять за рамки заміни «Великої Вітчизняної війни» на «Другу світову війну». Зокрема:

- У назві статті 2 не йдеться про «народ-переможець», тобто «радянський народ». (Згідно з радянською міфологією, суб'єктом «великої перемоги» є «радянський народ»);
- Термін «святкування» скрізь замінено на ««відзначення»; замість «визволення від...» стало «вигнання нацистів з...»;
- Поряд із Днем Перемоги (9 травня) серед святкових днів зазначено «День пам'яті та примирення» (8 травня) та «День захисника України» (замість «Дня захисника Вітчизни» після розпаду Радянського Союзу 23 лютого);
- Відсутнє таке поняття, як «місто-герой»;

- Там, де згадуються пам'ятники або пам'ятні знаки, уточнюється, що це, як правило, пам'ятники «учасникам і жертвам Другої світової війни».

Також в законі немає таких понять та положень:

- Про «прапор Перемоги»;
- Взятого з російського закону «Про увічнення перемоги радянського народу...» (1995 р.) «Шанобливого ставлення до державних нагород та інших відзнак Великої Вітчизняної війни» (тобто до нагород сталінського Радянського Союзу, незалежно від особи їхніх нагороджуваних);
- безкоштовного показу фільмів про війну («впродовж травня»);
- включення радянських героїв війни до переліку українських військових частин; створення «в навчальних закладах, установах, організаціях, військових частинах музеїв, кімнат бойової та трудової слави».

Водночас пункт про «недопущення фальсифікації історії війни» в «наукових дослідженнях, навчальній літературі, підручниках та засобах масової інформації» був збережений і розширений, незважаючи на нарікання ліберальних критиків, наступним додатком: «у публічних виступах представників державних установ, органів місцевого самоврядування та органів влади»⁵⁰.

Що стосується цієї та всіх інших частин статті 2, то необхідно відзначити, що це не приписи і не заборони, які поширюються на всіх громадян, а рекомендовані «форми увічнення» для тих, кого це безпосередньо стосується (органи влади, органи місцевого самоврядування, державні службовці, автори шкільних підручників). Якщо хтось їх не дотримується, це не означає, що він

⁵⁰ Закон України № 315-VIII «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» від 09.04.2015. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19/ed20150409#Text>

порушник законодавства, а лише те, що він не відзначає перемогу над нацизмом у тій формі, яка передбачена законом.

Тепер щодо реалізації цього нормативного акту. Сам Закон № 315-VIII (пункт 4 статті 1 передбачав, що Уряд має визначити (і затвердити) «порядку проведення меморіальних та урочистих заходів, присвячених Дню пам'яті та примирення і Дню перемоги», але в цьому питанні Уряд діяв набагато менш старанно, ніж у процедурі зняття з реєстрації партій, що порушили заборону на розпуск (про що детальніше згодом).

Припускаємо, що для Уряду відзначення ювілеїв не було пріоритетним питанням, а по-друге, він не хотів позбавляти Президента України ювілейної ініціативи. П. Порошенко щороку видавав окремий указ про відзначення цих дат, а Уряд лише розробляє план заходів на виконання цих указів. Реалізація була віддана державним установам на місцях.

Очевидно, це не задовольняло керівництво УІНП. Тому ця установа, не чекаючи вищезгаданого «доручення», розробила методичні рекомендації «Пам'ятаємо! Перемагаємо! До Дня пам'яті та примирення та Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні»⁵¹. Перелік містить історичну довідку про Другу світову війну, формати та тематику заходів, які пропонуються для проведення культурними та освітніми закладами, запропоновані списки літературних творів, інтернет-видань, художніх та документальних фільмів про війну. Було рекомендовано 38 художніх стрічок різних жанрів та різних країн, зокрема «Великий диктатор» Ч. Чапліна, «Міст на річці Квай», «А зорі здесь тіхіє», «Нескорений» О. Янчука. Запропоновано також 28 документальних фільмів, 24 з яких українські. Щодо рекомендованої художньої літератури, то це тексти О. Довженка, У. Самчука та інших лише українських авторів. УІНП

⁵¹«Пам'ятаємо! Перемагаємо! До Дня пам'яті та примирення та Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні». УІНП. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/pamyatayemo-peremagayemo-do-dnya-pamyati-ta-prymyrennya-ta-dnya-peremogy-nad-nacyzmozom-u-drugiy-svitoviy-viyni>

також підготував низку інформаційних матеріалів, пересувних виставок, брошур⁵².

Продовжуємо, відзначення цього дня в 2016 р. Було відкрите так: «...Тепер офіційним символом святкування Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, як і Дня пам'яті та примирення, є квітка червоного маку – загальноприйнятий у світі символ пам'ятних днів Другої світової війни. ...Гаслом обох пам'ятних днів є “1939-1945. Пам'ятаємо. Перемагаємо”».

Вперше відповідно до нового законодавства в Україні відзначення відбувалося в 2016 р. За урядовим планом заходів, у Києві 9 травня в Парку Вічної Слави відбулася урочиста церемонія покладання квітів до могили Невідомого солдата. У Національному музеї історії України в Другій світовій війні проведені урочистості “Пам'ятаємо – Перемагаємо”. Також відбулися такі заходи, як церемонія покладання гірлянди слави до композиції “Форсування Дніпра”, концертна програма “Перемога, свята перемога”. Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет провів поминальний реквієм і молебень за мир в Україні»⁵³.

Схожа була картина і в містах та селах України. Проте інша форма вшанування (частково або повністю) була на Півдні та Сході України, де проглядались практики радянські або російські, зокрема в Дніпрі 2017 р. була спроба реанімувати «Бессмертний полк», проте його нечисленні учасники були побиті бійцями АТО⁵⁴. Наприклад, 10 квітня в Одесі відзначають «День визволення Одеси від фашистських загарбників» (вже не по закону 315-VIII). За новою традицією, що має стихійний характер та виникла з 2016 року, святкування складається з двох частин. Офіційної (коли представники ОДА та МДА покладають квіти до могил безіменних моряків) та неофіційної. В ній

⁵² Україна у Другій світовій війні. До 70-річчя перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. Київ, 2015. 28 с.

⁵³ Україна відзначає День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. *Дзеркало тижня*. 9 травня 2016. URL: https://dt.ua/UKRAINE/ukrayinavidznachaye-den-peremogi-nad-nacizmom-u-drugiy-svitoviy-viyni-207726_.html

⁵⁴ Глуховський М. «Бессмертний полк» Януковича, або Победобесіє по українськи. *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/publications/bezsmertniy-polkyanukovicha-abo-pobjedobjesije-po-ukrajinski-494627.html>

проросійські активісти з "георгіївськими" стрічками⁵⁵ співають радянські пісні, тоді як активісти українські намагаються перешкодити цій радянсько-російській практиці, що зазвичай призводить до сутичок⁵⁶.

У випадку Кривого Рогу, під час святкування «Дня визволення міста від фашистських загарбників» (знову не за законом) (22 лютого 2018 року) місцеві нацгвардійці несли два червоні прапори з серпом і молотом, ніби як власне прапор визволителів міста. Після повідомлень у ЗМІ про цей інцидент розгорівся скандал, а мер міста Юрій Вілкул, голова Опозиційного блоку, заявив про інцидент 22 лютого: «Не змушуйте мене коментувати, що два автентичних прапори визволителів нашого міста нарobili такого переляку. Перелякали всю нечисть. Як хрест нечисть лякає, так і прапори. Не доводьте мене, не треба»⁵⁷. Тут виявилось не тільки прийняття нового комеморативного дискурсу проросійським мером міста, а й використання лазівок в законодавстві, адже музейні експонати не заборонені законом № 317-VIII.

У місті Ватутіне Черкаської області, де урочистості відбуваються біля пам'ятника, встановленого в пам'ять про «загиблих при визволенні села» (хоча воно засноване в 1947 році) (див. додаток А, фото 4.1.). Ці урочистості поєднують старий пам'ятник (типовий пам'ятник «Батьківщини-матері» з написом «Никто не забыт, ничто не забыто») з нерадянською квіткою маку на лацкані начальника; червоні вимпели-корогви «українських» фронтів – із вишиванками хлопців, які несуть ті вимпели; уніформована почесна варта старшокласників – з православним поминальним молебнем і т. д. Унікальною

⁵⁵ Заборонені від травня 2017 р. за законом України № 2031-VIII. *Верховна рада України Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2031-19#Text>

⁵⁶ Назарчук І. В Одесі відзначили річницю визволення від нацистів сутичками і затриманнями. *Радіо Свобода*. 11 квітня 2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28422375.html>

⁵⁷ "Два прапори перелякали всю нечисть" – Вілкул прокоментував скандал у Кривому Розі. *Депр.Дніпро*. 28 лютого 2018. URL: <https://dnipro.depo.ua/ukr/dnipro/dva-prapori-perelyakali-vsya-nechist-vilkulprokomentuvav-skandal-u-krivomu-rozi-20180228734855>

особливістю ватутінських урочистостей стало використання «пересувного тимчасового вічного вогнища»⁵⁸.

Це яскравий приклад гібридності двох практик, що стали настільки звичними, що і не помічаються. Цікаво, що в урочистостях і в столиці України виявлялася ця гібридність. Наприклад, в оформленні могили Невідомого солдата в Парку Вічної Слави, подвір'я Національного музею історії України в Другій світовій війні – колишнього Музею «Великої Вітчизняної війни». На «Батьківщину-Матір» (в якій на щиті символ тоталітарного режиму) начеплено вінок з маків (див. додаток А, фото 4.2.). Та й поєднання 8 травня як трауру, а потім 9 травня як Перемоги, як тріумфу свідчить про зазначену гібридність. Це можна пояснити тим, що міф про єдину радянську перемогу і українців як частину радянського народу-переможця вживлювався в населення України десятиліттями. Для багатьох людей, тим паче старшого покоління, це свято їх молодості, тому вони не готові просто за вказівкою влади це змінити.

Соціологічне опитування кінця 2015 року, проведене Центром О. Разумкова, показало, що встановлення Дня пам'яті й примирення 8 травня цілком підтримали 47.1 %; не підтримали 25.3%; зміну назви свята 9 травня на День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні цілком підтримали 37.4 %; не підтримали 34.6 %; зміну назви минулої війни в офіційному дискурсі з «Великої Вітчизняної» на «Другу світову» цілком підтримали 35%; не підтримали 34.8 %. На Сході України переважало негативне ставлення до зміни назви Дня перемоги (50% «проти», 23% «за») та до заміни «Великої Вітчизняної» на «Другу світову» (54 % «проти», 21.3% «за»)⁵⁹.

Якщо порівняти дані опитування кінця 2015 року з тими, що були раніше, і стосувалися схожого питання – назви минулої війни, якій надається перевага – то бачимо: і десять, і сім років тому від 56% до 66% респондентів віддавали

⁵⁸ Гриценко О. А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України, 2019. С. 193-194.

⁵⁹ Ідентичність громадян України в нових умовах. Національна безпека і оборона. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. Київ, 2016. № 3-4. С. 44.

перевагу «Великій Вітчизняній», натомість підтримка версії «Друга світова війна» коливалася навколо 30%⁶⁰. Бачимо, що кількість прихильників «Великої Вітчизняної» зменшилася майже наполовину, натомість кількість прихильників «Другої світової» – зросла приблизно на 20%.

Звісно, що ніяких гонінь та «забирання» перемоги немає. Ветерани війни не втратили свій статус борців за свободу та привілеї, пам'ятники «Великій Вітчизняній війні» стали винятком декомунізаційного закону № 317-VIII, так як підпадали під «пам'ятки Другої світової війни», що, звичайно, породжувало конфлікти та дуальність символічного простору, про що детальніше далі.

4.2 Символічний простір: очищення від комуністичної спадщини

Тепер звернімо свою увагу на основоположний закон декомунізації № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки».

В преамбулі документу міститься посилання на закони про реабілітацію жертв політичних репресій та про Голодомор 1932-1933 років, що засуджували злочини радянського режиму, на 9 актів європейських структур та заяву ГА ООН, на історичні факти (як і в законі № 315-VIII, бачимо тут фразу «відзначаючи всесвітньо-історичне значення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні»). Разом з тим для законотворців було важливе визнання європейськими партнерами нашого права на засудження злочинного тоталітарного режиму. Проголошені цілі цього нормативного акту були такими ж, як і в зазначеному вище законі: «Недопущення повторення злочинів

⁶⁰ Гриценко О. А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: *Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України*, 2019. С. 176.

тоталітарних режимів, будь-якої дискримінації [...] у майбутньому, відновлення історичної та соціальної справедливості»⁶¹.

Він криміналізував два тоталітарні режими – нацистський та радянський - і встановив кримінальну відповідальність за виготовлення та публічне використання їхньої пропаганди та символіки. Така пропаганда включала легітимізацію злочинів радянського режиму в ЗМІ, під час виборчих кампаній, у партійних програмах і символіці. До тоталітарних символів належать свастика, серп і молот, радянські герби, прапори, пам'ятники та топоніми. Винятком стали пам'ятники та назви, «пов'язані з опором і вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки і культури». Іншим винятком є використання тоталітарної символіки в наукових працях, музейних експозиціях, творах мистецтва та приватних колекціях.

Прикінцеві положення Закону 317-VIII встановлюють "графік декомунізації", тобто термін, до якого «тоталітарна символіка» мала бути усунута з публічного простору, а також відповідальні органи, які мали це забезпечити.

Визначення «символів комуністичного тоталітарного режиму» у статті 1.1.4 є суперечливим. Йдеться про «пам'ятники, пам'ятні знаки та пам'ятні написи, присвячені особам, які займали керівні посади в Комуністичній партії (у ранзі секретаря райкому і вище)». Цей термін має наступне значення. «керівні посади у вищих органах влади та управління СРСР, Української РСР, інших союзних або автономних республік, органах державної влади та управління, містах республіканського підпорядкування, посадові особи радянських органів державної безпеки всіх рівнів» та «прізвища або псевдоніми осіб одного кола, тобто партійних і радянських керівників у назвах населених пунктів, вулиць, площ, підприємств та установ», працівники дисциплінарних

⁶¹ Закон України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19/ed20150409#Text>

органів усіх рівнів, починаючи з районного та міського⁶². Тобто влада не вказувала на тотальну очистку від всіх діячів минулого режиму а лише на керівний круг, але далі ми побачимо що на хвилі декомунізації з простору стиралась не тільки ця група але і письменники що прославляли ту владу, іноземні комуністи та багато інших, що йшло всупереч положенню закону та викликало конфліктні ситуації в суспільстві.

Також містились зміни до інших 15 законів (ЗМІ, місцеве самоврядування, вибори і так далі. Конституційність норм про заборону пропаганди тоталітарних режимів викликала сумніви в експертному юридичному середовищі, адже накладалися правові обмеження на кандидатів і партії у виборчому процесі, визначення такої пропаганди було нечітким, існувала неузгодженість між процедурою декомунізації в цьому законі та положеннями Кодексу про місцеве самоврядування⁶³.

Були висловлені й інші зауваження. К. Дронова і Є. Стадний пропонували замість «заперечення злочинного характеру» тоталітарних режимів запровадити заборону на заперечення їхніх конкретних злочинів та подавали їх перелік тощо⁶⁴.

Заборона пропаганди на виборах була реалізована дуже швидко. Вже в травні 2015 року з'явилась постанова Уряду № 354 «Про порядок прийняття рішень щодо невідповідності а/або символіки юридичної особи, політичної партії... вимогам Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», що дала можливість не допустити до них Комуністичну партію України. Та слід пояснити ще один момент: чому, ймовірно, КМУ так поспішав з постановою. Поширеною була думка, що закон

⁶² Там само.

⁶³ Висновок Головного науково-експертного управління ВР України на проект Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки» (реєстр. № 2558 від 06.04.2015 р. внесеного народними депутатами України О.Ляшком, В.Сюмар, Г.Гопко та ін.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54670

⁶⁴ Дронова К., Стадний Є. Декомунізаційні закони: пропозиція правок. *Вокс Україна*. 21 травня 2015. URL: <https://voxukraine.org/dekomunizatsiini-zakony-propozytsiia-pravok>

забороняє комуністичну ідеологію. На цей закид В. В'ятрович дав таку відповідь: «Ні, неправда. Ані ідеологію, ані символи неможливо заборонити. Як неможливо заборонити минуле. Закон засуджує тоталітарні режими, які виростили на підвалинах цих ідеологій, як нелюдські, та забороняє **пропаганду** їх символів»⁶⁵.

Перед тим, як детальніше розповісти про реалізацію закону № 317-VIII, хочемо зазначити про ще один важливий закон, який по суті стосується згаданого вище та закону № 314-VIII, а саме закон з поправками від 13.03.2018 р. 2325-VIII «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», розроблений УІНП. Цей нормативний акт не просто змінив стару некоректну назву «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», а фактично дав підстави для поглиблення засудження тоталітарного режиму та розширив категорії, які підлягають реабілітації. Зокрема, до таких було включено і членів визвольних рухів ХХ століття. Конкретизовано визначення важливих термінів. Хоча є прогалини. Наприклад, якщо в законі версії 1996 р. зазначено, що людина, яка вчиняла репресії, а потім сама була репресована – не підлягає під дію цього закону, то в новій такої норми немає. Змінено процедуру реабілітації: рішення ухвалює Національна комісія з реабілітації при УІНП за поданням регіональних комісій при місцевих державних адміністраціях (усунуті районні комісії). Незважаючи на певні недоліки, можна стверджувати, що це та інше законодавство забезпечує належне правове регулювання процесу реінтеграції осіб, які зазнали репресій з боку тоталітарного комуністичного режиму. Його цілком можна вважати п'ятим декомунізаційним законом.

Без великого спротиву пройшла декомунізація ЗМІ. Так 2015 р. на Одещині були перейменовані газети «Советская новь» (нині – «Время. Люди.

⁶⁵ В'ятрович В. Декомунізація у питаннях і відповідях. Що й чому перейменовувати й демонтувати. *Українська правда*. 21 жовтня 2015. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/56275f75bb037/>

События») та «Советское Приднестровье» (нині – «Слово Приднестровья»)⁶⁶. А ось «Комсомольская правда в Украине» пручалася зміні назви: тільки в січні 2016 р. назвалась «КП в Украине», але інтернет-версію залишили стару⁶⁷.

Суттєвих змін зазнавав символічний простір. Спершу звернімо увагу на те, що декомунізація таких витворів радянського мистецтва, як мозаїка, барельєфи та панно, наштовхнулася на спротив «шанувальників» радянського модерну. Зокрема, біженці з Донецька створили проект SOVIET MOSAICS IN UKRAINE, в якому закликали зберігати, вивчати та прославляти ці витвори мистецтва⁶⁸. Сайт перекладений на англійську мову, скоріше для іноземних поціновувачів і підсилення своїх позицій, але насиченість інформацією мала: кілька старих статей про особливість цього архітектурного стилю, кільканадцять фотографій та і все на цьому.

Не те що би органи влади активно займалися цим видом декомунізації (саме мозаїки та панно), радше в'яло, створили карту столиці з позначеними об'єктами, які потрібно демонтувати, деякі зняли⁶⁹. Більше енергійності, так би мовити, проявлялось в демонтажі пам'ятників та перейменуванні, про що мова піде далі.

Зважаючи на деякі протиріччя Закону № 317-VIII з іншим про охорону пам'яток, щоб частково це вирішити міністр культури В'ячеслав Кириленко підписав наказ № 200 від 4.04.2016 р. «Про не занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України», за яким 794 об'єкти у 13 областях України визнані такими, що не підлягають занесенню до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Від 6 у Волинській, 10 Дніпропетровській до 174 Харківській та 179 Полтавській областях. Місто Київ,

⁶⁶ Хітрова Т. «Декомунізація» як риторичний дискурс та джерело формування амбівалентних смислів у сучасному інформаційному просторі України. *Образ. Наук. журнал. КНУ ім. Т. Г. Шевченка*. Київ, 2015. Вип. 3 (18). С. 60-67.

⁶⁷ "Комсомольская правда в Украине" сменила название. *Корреспондент.biz*. 11 января 2016. URL: <https://korrespondent.net/business/companies/3613652-komsomolskaia-pravda-v-ukrayne-smenyla-nazvanue>

⁶⁸ SOVIET MOSAICS IN UKRAINE. Портал о монументально-декоративном искусстве Украины советского периода. Исследования, карта, защита, популяризация. URL: <https://sovietmosaicsinukraine.org/>

⁶⁹ У Києві створили карту об'єктів, з яких демонтують комуністичні символи. *Українська правда*. 15.07.2015. URL: <https://kiev.pravda.com.ua/news/55a616c3d3482/>

Донецька, Луганська, Одеська, Херсонська та Запорізька області в наказі не згадані. Так само, як і не згадані пам'ятки, повалені під час Революції Гідності. Проте цей документ не давав відповіді на проблему правової колізії обох законів.

Великі суперечки розгорнулись за демонтаж пам'ятника М. Щорсу, який в свій час уряд Ю. Тимошенко визнав пам'яткою національного значення згідно постанови КМУ від 03.09.2009 р. № 928. В травні 2016 р. «Українська правда» писала, що КМДА не готується до його знесення, бо експертна рада з культурної спадщини при КМДА не вносила його в демонтаж. Та в Київській адміністрації, мовляв, існує своя ідея – встановити біля пам'ятника табличку, де буде написано про нього і хороше, і погане⁷⁰. Це звичайно обурило директора УІНП В. В'ятровича. Він наполягав: «...проблеми в статусі немає, оскільки Мінкультури може за спрощеною процедурою позбавити будь-що, що підпадає під декомунізацію, статусу пам'ятки національного значення. Статус в даному випадку захищає такий пам'ятник від знищення після демонтажу. Тобто закон так чи інакше вимагає його забрати з публічного простору, а що з ним далі робити – везти в музей чи кудись інакше – це вже якраз має вирішувати київська влада»⁷¹. Та влада вирішила його відгородити блакитно-жовтою тканиною перед днем незалежності. Така м'яка декомунізація розлютила прибічників активної зміни символічного простору, тому в березні 2017 «невідомі» його пошкодили⁷² (див. додаток А, фото 4.3.). А у м. Чоп Закарпатської області вирішили, що просто повалити пам'ятник В. Леніна не варто, а краще продати на аукціоні і збільшити бюджет міста⁷³.

Демонтаж радянських пам'ятників буксував на Півдні та Сході України. Так, 2017 р. в селі Кубей на Одещині за державні кошти було відремонтовано пам'ятник В. Леніну й М. Калініну замість того, щоб його позбутись, як того

⁷⁰ П'єцух М. Щорс в законі. Як Кличко провалив декомунізацію. *Українська правда*. 20 травня 2016. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2016/05/20/7109125/>

⁷¹ Там само.

⁷² А коник без ноги: у Києві невідомі пошкодили пам'ятник Щорсу (фото). *УНІАН*. 21 березня 2017. URL: <https://www.unian.ua/incidents/1834304-a-konik-bez-nogi-u-kyievi-nevidomi-poshkodili-pamyatnik-schorsu-foto.html>

⁷³ Уперше в Україні пам'ятник Леніну продали з аукціону. *Новинарня*. 28 березня 2017. URL: <https://novynarnia.com/2017/03/28/upershe-v-ukrayini-pam-yatnik-leninu-prodali-z-auktsionu/>

вимагало законодавство⁷⁴. 2018 р. ветеран АТО з м. Хорол на Полтавщині Юрій Давидов прокоментував, чому йому не вдалось добитись демонтажу пам'ятника генералові І. Третьяку, відомому не тільки своїми заслугами, але й тим, що 1983 році дав команду на збиття корейського пасажирського літака поблизу Сахаліну: «Наша влада місцева (й не тільки місцева) досі перебуває в Радянському Союзі. Вони як були комуністами, так ними й залишилися, як би зараз не називалися – чи Партія регіонів, чи “Батьківщина” От недавно мені дзвонила заступниця міського голови Хорола Яна Карманська. [...] Ця молода дівчина почала мені виїдати мізки, чому ми агітуємо за знесення пам'ятників, в тому числі Леніну? Мовляв, у тих же творах Леніна є багато розумних думок»⁷⁵.

І це, нагадую, осінь 2018 року, коли вже було заборонено КПУ і тривала активна декомунізація символів радянського тоталітаризму. У Харкові 2 червня 2019 р. місцеві активісти повалили бюст маршалові Г. Жукову. Миттєво з'явилася реакція міського голови Г. Кернеса, який пообіцяв відновити його. Вже 11 липня за кошти «Опозиційного блоку» він був відновлений⁷⁶. А все почалось з того, що місцеві депутати були проти перейменування проспекту Г. Жукова на проспект М. Григоренка.

Зміна назв відбувалася у чіткій спосіб, визначений законодавством. Спершу мають проходити громадські слухання, де мешканці населеного пункту обирають, що потрібно перейменувати та яку назву дати. Якщо все закінчувалось, після цього подається відповідне звернення до Верховної Ради. Але якщо цього прийнято не було, цим вже має займатися голова міста/селища – голова області – Верховна Рада. Впродовж 2015-2019 рр. український парламент прийняв понад 50 постанов, що стосуються зміни топонімів. Ще

⁷⁴ На Одещині виділили гроші з бюджету на ремонт пам'ятників Леніна й Каліліна. *Україна молода*. 01.10.2017. URL: <http://umoloda.kiev.ua/number/0/159/116306/>

⁷⁵ Тесленко Л. Недекомунізований Хорол. Як ветеран АТО бореться з пам'ятником генералу – вбивці цивільного “Боїнга”. *Новинарня*. 7 вересня 2018. URL: <https://novynarnia.com/2018/09/07/nedekomunizovaniy-horol-yak-veteran-ato-boretsya-z-pam-yatnikom-generalu-vbivtsi-tsvilnogo-boyinga/>

⁷⁶ «Если памятник снова повредят, он будет опять восстановлен», — Кернес про бюст Жукову. *My Kharkov*. 11 липня 2019. URL: <https://mykharkov.info/news/esli-pamyatnik-snova-povredyat-on-budet-opyat-vosstanovlen-kernes-pro-byust-zhukovu-26808.html>

одним документом, на який звертали увагу чиновники в своїх перейменуваннях, був рекомендаційний список УІНП⁷⁷. У ньому понад 500 імен, в який входять й ті особи, які виключалися з загального правила:

- більшовицькі діячі (не керівні), які померли задовго до встановлення радянської влади (Бабушкін, Бауман);
- відомі учасники Другої світової війни, що їх має стосуватися виняток, як «пов'язаних з опором та вигнанням нацистів з України» (Г. Жуков, М. Кузнецов, О. Федоров та інші);
- зарубіжні комуністичні діячі, у тому числі й ті, що не мали стосунків із радянським режимом (К. Маркс, Ф. Енгельс, К. Лібкнехт, Р. Люксембург та ін.), і навіть західні «ліві» письменники (А. Барбюс, який відомий своїм уславленням Й. Сталіна);
- деякі радянські письменники, котрі, хоч і посідали урядові або партійні посади, але за законом № 317-VIII належать до винятків із декомунізації (О. Бойченко, В. Василевська, А. Гайдар, О. Корнійчук, І. Кулик, О. Фадєєв, М. Островський і навіть його персонаж Павка Корчагін);
- академік Т. Лисенко (хоч і одіозний, а все ж діяч науки) й космонавтка В. Терешкова (бо вона, як депутат Госдуми РФ, підтримала анексію Криму)⁷⁸.

Загалом процес змін назв у Києві не був беззаперечним і безконфліктним: згідно з матеріалами, зібраними журналістами на сайті "Главком", після хвили перейменувань (різної інтенсивності) у столиці за роки незалежності, у 2015 році понад 100 вулиць, бульварів, площ та провулків все ще носили імена

⁷⁷ Список осіб, які підпадають під закон про декомунізацію. УІНП. URL: <https://old.uinp.gov.ua/publication/spisok-osib-yaki-pidpadayut-pid-zakon-pro-dekomunizatsiyu>

⁷⁸ Гриценко О. А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України, 2019. С. 136-137.

радянських та більшовицьких діячів⁷⁹. Зокрема, одна вулиця і два проїзди носили ім'я Будьонного, одна вулиця і один проїзд - ім'я Бонч-Бруєвича, два проїзди - ім'я Воровського. По три вулиці названі на честь Леніна, Горького, Калініна, Луначарського, Чапаєва та Островського в різних районах міста; Руднева, Свердлова та Фадєєва - по дві, а Фрунзе - чотири. Також було три вулиці Комсомольських, дві вулиці Радянських, одна вулиця і три провулки Комінтерну (всі в Дарницькому районі) і шість вулиць Червоноармійських.

Нові декомунізовані назви вулиць Києва можна розділити на кілька груп:

1. повернені історичні назви;
2. на честь діячів війська та політики починаючи з козаків закінчуючи дисидентським рухом;
3. на честь діячів культури, науки, спорту (найчисельніша);
4. на честь конфесійних ієрархів;
5. нейтральні, які критикувались УІНП (Весела, Зелена, Добра вулиці і так далі).

На Сході та Півдні України простежувався не тільки прямий спротив перейменуванням, але і адміністративна тяганина. Зокрема, в Одесі були змінені топоніми, котрі по закону можна було і не чіпати, але керуючись вже відомим нам списком, були змінені⁸⁰. В свою чергу місцева влада повертала старі назви⁸¹. У відповідь УІНП або місцеві активісти зверталися до прокуратури, а потім до судів з вимогою скасувати рішення місцевої влади. Іноді їм це вдавалося, іноді ні.

В Сумах проти «переписування історії» виступили місцеві представники Опозиційного блоку, колишні комуністи, проросійські налаштовані мешканці міста. Вони почали збирати підписи жителів Сум за скасування перейменувань. Відбулося кілька сутичок, коли активісти

⁷⁹ Проспект Бандери та інші. Перелік вулиць Києва, які змінили назву. *Главком*. 9 липня 2016. URL: <https://glavcom.ua/publications/novi-nazvy-ulickyeva-360644.html>

⁸⁰ Одеса провела декомунізацію. *Лівий берег*. 27.04.2016. URL: https://lb.ua/news/2016/04/27/334006_odessa_provela_dekommunizatsiyu.html

⁸¹ В Одесі перейменовали вулиці, перейменовані Саакашвілі. Зникла вулиця Шухевича і провулки, перейменовані на честь загиблих в АТО. *Лівий берег*. 26 квітня 2017. – URL: https://lb.ua/news/2017/04/26/364941_odessa_pereimenovali_ulitsi.html

партії “За Україну”, “Молодого Народного Руху”, “Свободи” розривали намети Опозиційного блоку та обливали їх свинячою кров’ю⁸². Щодо Дніпропетровська, то це місто було перейменовано 19 травня 2016 р. відповідною постановою Верховної Ради в Дніпро, але назва області залишилась старою, бо вона закріплена в Конституції. Противники зміни аргументували, ніби Дніпропетровськ – то в честь річки Дніпро та святого Петра (а не одного з організаторів Голодомору Григорія Петровського)⁸³. А в Кіровограді політика влади навпаки вирішила вже давній конфлікт. Коли громадське голосування було зірвано, голова Кіровоградської міської державної адміністрації надіслав в парламент варіанти назв: Інгульськ, Ексампей, Златопіль, Єлисаветград, Благомир, Кропивницький, Козацький. Верховна Рада, як відомо, обрала варіант назви Кропивницький. Звернімо увагу на варіант № 4 через нього почались сутички: «Підгрунття для ідеологічного протистояння готувалось багато років через місцеву філію РПЦ та різноманітні російські фонди, які роками вливали кошти в підконтрольні їм організації. На пропаганду проросійської назви працювали і політики, переважно з колишніх регіоналів, і бізнес, який мав тісні контакти з Росією. Протистояння досягнуло піку ...наприкінці зими. Тоді, під час мітингу “за Єлисаветград”, виникали бійки, лунали образи та прокльони в бік учасників АТО за участь у “братовбивчій війні”»⁸⁴.

Це ж історична назва – так, пов’язана з радянським режимом – ні. То в чому проблема? А в тому, що це заміна одних колонізаторів на інших, тільки імперських. Серед прихильників декомунізації можна виділити і таких, що були дуже прихильні до неї, але наполягали не на декомунізації, а деколонізації символічного простору. Наприклад, знаний

⁸² Артюх В. Про зміну комуністичної топоніміки у місті Суми. *Historians*. 6 серпня 2016. URL: <http://historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhkipitannya/1960-v-yacheslav-artyukh-pro-zminu-komunistychnoyi-toponimiky-u-mistisumu>

⁸³ В’ятрович В. Декомунізація у питаннях і відповідях. *Українська правда*. 21 жовтня 2015. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/56275f75bb037/>

⁸⁴ Сінченко Д. Кропивницький: місто паралельних вимірів. *Eastbook.eu*. 20 лютого 2017. URL: <https://persha.kr.ua/blogs/112798-kropyvnytskyj-misto-paralelnyh-vymiriv/>

публіцист Микола Рябчук твердив, що закони потрібно розповсюдити на «всю досоветську російськоімперську спадщину в Україні, від Суворова й Кутузова до Столипіна й Денікіна»⁸⁵. Щодо перейменування області на Кропивницьку, цього не зроблено через повномасштабне вторгнення РФ, хоча була сформована постанова українського парламенту і 5 лютого 2019 р. Конституційний суд України її затвердив.

За даними місцевої історикині Марії Тахтаулової, у Харкові всього було змінено 221 топонім, з яких 38% складають назви на честь діячів культури та науки. Проте встановлені і дивні назви для процесу, званого декомунізацією. Наприклад, вулицям та іншим об'єктам міста присвоювалися імена радянських чиновників, зокрема директора ХТЗ В. Бібліка, голови Харківського міськвиконкому О. Михайлика та міністра шляхів сполучень СРСР (1982-1991 рр.) М. Конарева, що за законом мали би взагалі не розглядатись. Більше 70% перейменувань складають ненаціональні, проте критики декомунізації в Харкові вважали її насадженням «націоналізації міського простору». Дослідниця пише: «Харків – місто, засноване козаками, але у масиві перейменувань ледь знайшлося місце для Дмитра Вишневецького. Його ім'я увічнили одразу у трьох топонімах: вулиці, провулку та проїзду. На цьому маркери козацької доби вичерпуються». Не надто увіковічено і новітню історію України: «Символи та героїка сучасної України, за невеликим винятком, залишилися поза увагою... У масиві перейменувань – лише три таких маркери: імена генерал-майора прикордонника Ігоря Момота, Героя України Василя Мельникова та майдан Героїв Небесної Сотні. Остання назва з'явилась через наполегливе втручання голови Харківської ОДА»⁸⁶.

Схожа ситуація була і у м. Ватутіне на Черкащині, де на обговоренні варіантів назв не було обрано жодної, що була б названа на

⁸⁵ Рябчук М.Ю. Декомунізація чи деколонізація? Що показали політичні дискусії з приводу «декомунізаційних» законів? ? *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАНУ*. Київ, 2016. С. 112 – 113.

⁸⁶ Тахтаулова М. Зміни символів чи символічні зміни або декомунізація похарківськи. *Historians*. 11 квітня 2016. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/1870-mariia-takhtaulova-zminy-symvoliv-chy-symvolichni-zminy-abo-dekomunizatsiia-po-kharkivsky>

честь українського діяча (виняток, Євген Іванченко – місцевий житель, який загинув в сучасній російсько-українській війні). Більшість складають нейтральні (Радісна, Зоряна, Літня, Осіння, Сонячна, Березова) та духовні (Спаська, Покровська та інші)⁸⁷. Згодом Голова Черкаської ОДА віднайшов недокомунізовані 2 вулиці та 2 провулки: Першотравневу, Зої Космодем'янської, Павлика Морозова, Івана Мічуріна та перейменував їх (хоча жодна з них не входила в зону змін закону № 317-VIII). Виступили з протестом лише мешканці провулку І. Мічуріна, зазначивши, що «Мічурін займався не політикою, а садівництвом і назва провулку не підлягає під дію закону про декомунізацію»⁸⁸.

Вище згадувалось, що в процесі змін назв суд ставав одним з його учасників, трохи детальніше глянемо на це. На прикладі Харкова зі згаданою на початку, ситуацією з проспектом Жукова-Григоренка. В червні 2019 р. Харківська міська рада, підтримуючи ініціативу проросійських сил, намагалась повернути стару назву (в честь Григоренка названо в 2016 році), через сутички 2 червня вже 19 числа того місяця рішенням Харківської міської ради було повернено стару назву. УІНП звернувся до прокуратури і у вересні 2019 р. Окружний суд Харкова скасував рішення, але міська рада вперто була проти і вже 26 лютого 2020 р. знову повернула назву на честь Г. Жукова. В червні 2020 р. суд скасував рішення міських депутатів та повернув назву на честь Григоренка⁸⁹.

Які ж результати реалізації закону № 317-VIII?

В лютому 2018 р. В. В'ятрович заявив про завершення декомунізації публічного простору. За даними УІНП, протягом 2015-

⁸⁷ Гриценко О. А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: *Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України*, 2019. С. 154-157.

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Харків: Суд отменил переименование проспекта Григоренко в честь Жукова. *Ліга Новості*. 18 червня 2020. URL: https://news.liga.net/region_news/news/harkov-sud-otmenil-pereimenovanie-prospekta-grigorenko-v-chest-jukova

2017 років демонтовано понад 2,5 тисяч радянських пам'ятників, перейменовано близько тисячі населених пунктів, понад 50 тисяч вулиць, площ тощо⁹⁰. Та коли він покидав посаду 18 вересня 2019 р., то заявив: «Декомунізація публічного простору в Україні відбулася. Мій син – і всі наші діти – більше не підуть у школу вулицями імені вбивць і не читатимуть в підручнику захоплюючу неправду про тюрму народів»⁹¹. Та висловив надію, що нове керівництво продовжить її.

4 грудня 2019 р. директором УІНП став Антон Дробович, котрий зазначив, що декомунізація не завершиться, але буде не радикальною та політика пам'яті повинна бути більш інклюзивною⁹².

Порівнюючи плакати УІНП щодо декомунізації 2016 р., 2017 р. та 2020 р. бачимо, що більшість роботи було проведено у 2016-2017 рр., а за 2020 р. різниці майже не помітно (див. додаток Б, звіти 4.1-4.3). Згідно звітів за 2018-2019 рр. робота щодо декомунізації все ж була, але менша. Більше з 2018 р. увага приділялась створенню видань та відео матеріалів, що роз'яснювали історичну минувшину та засуджували тоталітарний режим: брошура «Биківня. Від території смерті до місця пам'яті», виставка «Гулаг. Про що мовчав мій дідусь» та багато інших.

Щодо ставлення суспільства до декомунізації можемо побачити певні зміни. В грудні 2015 р. Центр Разумкова провів опитування і дав такі результати по Україні:

- засудження нацистського режиму та заборону його пропаганди й символіки цілком підтримали 57.8 %; не підтримали 15.7%; решта – не визначилися або їх це не обходить;
- кримінальну відповідальність за порушення цієї заборони цілком підтримали 47.3 %; не підтримали 21%;

⁹⁰ В'ятрович заявив про фактичне завершення декомунізації в Україні. УНІАН. 10 лютого 2018. URL: <https://www.unian.ua/politics/2390440-vyatrovichzayaviv-pro-faktichne-zavershennya-dekomunizatsiji-v-ukrajini.html>

⁹¹ Володимир В'ятрович про Україну і зроблене УІНП за час його керівництва. Радіо Свобода. 18 вересня 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30171211.html>

⁹² Новий голова Інституту нацпам'яті каже, що буде не розворот, а "кут нахилу". Українська правда. 27 грудня 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/27/7235964/>

- засудження радянського тоталітарного режиму та заборону його пропаганди й символіки цілком підтримали 52.1 %; не підтримали 22.7%;
- кримінальну відповідальність за порушення цих заборон цілком підтримали 38.4 %; не підтримали 29.5%;
- Зокрема Схід та Південь мав інакшу думку:
- засудження радянського режиму підтримали лише 36.1% на Сході (37.5% «проти») та 33% на Півдні («проти» – 30%);
- Проти кримінальної відповідальності за пропаганду радянського режиму було 30% респондентів на Півдні й понад 49% на Сході; натомість підтримали її запровадження 24% на Сході й 25% на Півдні⁹³.

Інше опитування, проведене 2017 р. КМІС, показало деяке зменшення позитивного ставлення до декомунізації. На запитання, чи згодні вони з твердженням, що «треба очистити Україну від символів радянського минулого», свою повну чи переважну згоду висловили 42.5% респондентів, а цілком чи переважно негативне ставлення – понад 43%, при чому практично все зростання припадає на Південь та Схід⁹⁴. Але варто зауважити, що саме питання поставлене не зрозуміло, бо видається, ніби процес завершився і запитують: чи потрібно його продовжити?

Тому єдине порівняння, яке можна зробити між результатами двох опитувань, стосується засудження комуністичного режиму, заборони його пропаганди та символіки, а також визначення відповідальності за цю пропаганду. У першому випадку сприятливе ставлення впало з 52% до 42,5%, тоді як несприятливе ставлення зросло з 23% до понад 43%. Якщо ж порівнювати зі ставленням до криміналізації комуністичної пропаганди, то позитивне ставлення зросло з 38,4% до 42,5%, а негативне – з 29,5% до понад

⁹³ Ідентичність громадян України в нових умовах. Національна безпека і оборона. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. Київ, 2016. № 3-4, С. 44.

⁹⁴ Кулик В. Державна політика та громадська думка щодо пам'яті й мови в Україні після Євромайдану. *Наук. записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2017. Випуск 5-6 (91-92), С. 207–209.

43%. В обох випадках спостерігається поляризація суспільних настроїв: частка «невизначених» зменшується, а «виборці, що вагаються» дещо перевищують по-к-сті прихильників (хоча і в межах похибки). Регіональний розподіл результатів свідчить про незначне зростання прихильності до декомунізації на Заході, тоді як на Сході частка тих, хто «не згоден», зросла майже в 1,5 рази, а частка тих, хто підтримує, зменшилася (порівняно з часткою тих, хто підтримував криміналізацію комуністичної пропаганди у 2015 році).

Це можна пояснити тим що на Сході та Півдні України хоч і перейменовувались топоніми та знімалися постаменти радянським діячам, але в свідомості людей «совок» ще жив і робилось все можливе, щоб якось залишити назви або перейменувати на щось, що має зв'язок з радянським минулим. Та і щодо мозаїки з панно, то в листопаді 2016 р. проводилось не репрезентативне опитування, яке показало, що 60% киян цього не підтримують⁹⁵. Це можна пояснити більше ностальгійним фактором, а також тим, що ці зображення в свідомості багатьох українців не мають якогось ідеологічного складника, а натомість прикрашають окремі локації, загалом мають певну мистецьку вартість.

4.3 Переосмислення ролі ОУН і УПА

Закон № 316-VIII «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» як законопроект мав посилання на міжнародні документи Ради Європи та єдиний зі всього списку декомунізаційного «пакету» посилався на суспільно-політичні обставини: «враховуючи підвищення інтересу суспільства до історії, а надто історії України ХХ століття» та «усвідомлюючи, що закритість архівів стала однією з передумов анексії півострова Крим та воєнного конфлікту на території Донецької та Луганської областей».

⁹⁵ 60% киян проти демонтажу радянських мозаїк – опитування. *Українська правда*. 14.11.2016. URL: <https://kiev.pravda.com.ua/news/582995d5df7d4/>

Закон мав гарантувати оприлюднення інформації, яка відклалася в результаті діяльності репресивних органів часів СРСР (колишніми ЧК, ДПУ, НКВС/МВС, МДБ, КДБ, ГРУ, «Трійки», «СМЕРШ», ГУЛАГ, а також Народний судовий комітет/Міністерство юстиції СРСР, прокуратура, нарсуди й трибунали). Основний нормативний зміст нового закону можна підсумувати в наступному пункті статті 4: «2. Держава гарантує вільний доступ до архівної інформації репресивних органів з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом».

Реалізація закону не мала проблем, бо в період президенства В. Ющенка архіви набули практичного досвіду оприлюднення документів. Про ефективність цих заходів, а не про своєрідну "революцію сприйняття", може свідчити значне збільшення кількості запитів від громадян з проханням дізнатися більше про долю людей, які зазнали репресій. За даними Галузевого державного архіву СБУ, у 2014 році (до ухвалення Закону 316-VIII) надійшло 1329 запитів, тоді як у 2016 році їхня кількість становила вже 3161⁹⁶. 21 грудня 2016 р. постановою КМУ №1000 створено Галузевий державний архів Українського інституту національної пам'яті, що в зв'язці з законом про реабілітацію репресованих виконує дуже важливе завдання. А 10 квітня 2017 р. в Національному музеї історії України Державна архівна служба України презентувала архівно-музейний проект «Декомунізація: архівні хроніки»⁹⁷.

За що ж можна критикувати цей закон, якщо він не має настільки «гострих» тем як інші троє? Г. Касьянов так висловився щодо нього: «Уявлення про те, що архіви щось серйозно додадуть в розуміння минулого, в певному сенсі має підстави. Будь-який історик, який пише про минуле, має попрацювати в архівах [...] Що стосується того, що архіви призведуть до пізнавальної

⁹⁶ Когут А. Открытый доступ к архивам КГБ: украинский опыт для стран Восточного партнерства. Аналитический доклад. Київ, 2017. С. 57. URL: <http://www.cdvr.org.ua/sites/default/files/attached/archives-review-ru.pdf>

⁹⁷ Прес-реліз Архівно-музейний проект «Декомунізація: архівні хроніки». *Офіційний веб-портал Державної архівної служби України*. Новини. URL: https://tsdea.archives.gov.ua/wp-content/uploads/media/2017_04_10_pr.pdf

революції, – це, звичайно, наївний позитивізм»⁹⁸. Г. Касьянов додав, що доступ до документів у радянські архіви з 1991 року (як відомо, досить обмежений) не сильно змінив висновки західних «радянологів» про радянську систему. На нашу думку, це хибна теза. Адже якби радянські архіви не були розкриті, радянська влада – і російська влада – продовжувала б заперечувати організацію Голодомору, угоду Ріббентропа-Молотова, Катинський розстріл та інші злочини. Як відомо, деякі західні "радянологи" також заперечували деякі з цих фактів через брак документальних доказів.

Гарантування державою вільного доступу до документів мало на меті не стільки створення «пізнавальної революції» серед професійних істориків, скільки забезпечення громадянських прав і «перехідного правосуддя» для тих, хто постраждав від радянського режиму, їхніх родин і суспільства в цілому. Для сучасних українців повне розуміння злочинів радянського режиму є не лише пізнавальним питанням.

Тепер перейдемо до аналізу, можливо, найбільш суперечливого закону № 314-VIII «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті». На початку роботи ми зазначали, що цей законопроект має низку вад. Зокрема, він не визначає основні міркування, на яких ґрунтується запропоноване рішення, в ньому не зазначено історичних підстав його прийняття тощо.

Все ж він вперше офіційно визнав український визвольний рух на державному рівні і, більше того, визнав його головним суб'єктом боротьби за незалежність. Закон містив перелік організацій та об'єднань, визнаних учасниками визвольного руху, і значно розширив (порівняно з Указом Президента № 946/09) коло організацій і рухів, визнаних учасниками боротьби за незалежність. Однак, на відміну від відхиленого урядового законопроекту, Закон 314-VIII не містить чітких критеріїв для надання особам статусу борців за незалежність, а також не передбачає спеціального соціального захисту для

⁹⁸ Куріна А. Історик Георгій Касьянов: Способи здійснення декомунізації нагадують комуністичні практики. *Українська правда*. Життя. 7 травня 2016. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/05/7/211912/>

таких борців. Він містить суперечливе положення, яке робить незаконним «заперечення правомірності» боротьби за незалежність України та встановлює адміністративну відповідальність за зневагу щодо учасників цієї боротьби. У період 2015-2019 рр. не було жодної спроби притягнути когось до відповідальності за «публічну зневагу» до борців за незалежність (або ми їх просто не виявили).

Однак найбільше заперечення як в окремих колах українського суспільства, так і закордоном (особливо політикуму Ізраїлю та Польщі), викликало включення ОУН і УПА до переліку борців за незалежність⁹⁹.

Наприклад, так охарактеризував цей нормативний акт, як іронічно висловився О. Гриценко, «німецький знавець українських справ» Андреас Умланд: «Ухвалення Верховною Радою та підписання президентом відомих законів про декомунізацію – сумна подія. Цей внутрішньо- та зовнішньо-політичний помилковий крок – не стільки вираз прагнення України обмежити свободу слова та приховати темні сторони історії українських ультранаціоналістичних рухів воєнного часу. Ця законодавча помилка, як і інші подібні ляпи, які сьогодні відбуваються в Україні та інших пострадянських країнах, є наслідком не етичної патології, а нестачі професіоналізму залучених фахівців»¹⁰⁰. Ми підтримуємо позицію О. Гриценка, яка полягає в наступному: відмова від прийняття цих рішень або ж заклик «вернути все як було» мали би негативний характер для Української держави¹⁰¹.

Критика закону лунала й від українських дослідників. Наприклад, Г. Касьянов стверджував: «Якщо уважно почитати текст Закону "Про правовий статус та вшанування пам'яті учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті", то він вкрай неакуратно написаний. Іноді виглядає просто як агітка.

⁹⁹ «Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону» Президентові України Петру Олексійовичу Порошенку та Голові Верховної Ради України Володимирі Борисовичу Гройсману». *Критика*. Травень 2015. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/vidkrytyy-lyst-naukovtsiv-ta-ekspertiv-ukrayinoznavsiv-shchodo-tak-zvanoho>

¹⁰⁰ Умланд А. Сильвестр Сталлоне как боксер, или Эффект зрелищности. По поводу законов о декоммунизации и экспертной среде в Украине. *Новое время*. 28 мая 2015. – URL: <https://nv.ua/opinion/umland/silvestr-stallone-kak-bokser-ilieffekt-zrelischnosti-50871.html>

¹⁰¹ Гриценко О. А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ, 2019. С. 68-72.

Цей закон було розкритиковано аналітичним управлінням Верховної Ради за величезну кількість невивірених формулювань. ...ОУН та УПА у великому переліку організацій, які були борцями за незалежність. Але хіба для цього потрібний закон? Без закону незрозуміло, що вони були борцями за незалежність України?»¹⁰². Цей випадок доволі суперечливий, ніби в нашому суспільстві не було підбурювачів конфліктів на тему ОУН і УПА і людей, які б не сприймали ці організації не інакше «як різників Гітлера». Зазначимо лише, що визнання та відповідальність за «зневагу» мали на меті дати ветеранам ОУН і УПА визнання, яке вони десятиліттями не отримували і на яке заслуговують.

В законі не йдеться про жодний перелік героїв, а визнається їхній факт боротьби за незалежність України. Визнати боротьбу організації – не дорівнює героїзувати всіх її учасників. Про ігнорування темних сторінок і звуження цієї, безперечно, дражливої сторінки нашої історії не йдеться, бо засуджується зневага саме до живих людей, які приймали участь в національно-визвольному русі, а їх залишилось дуже мало.

Повернімося до критиків/противників проведення декомунізації. Цікавим є те, що вони прив'язали сюди і ОУН-УПА: «Хіба справедливо, що Україні зараз замість “декомунізації” втюхують “бандеризацію”?»¹⁰³, ««...культ Бандери... хочуть “натягнути” на всю Україну»¹⁰⁴, «...нав'язати “правильне” ставлення до історії України»¹⁰⁵. Та чи було так? Матеріали Ярослава Грицака показують, що ніякої бандеризації і не було, так званий «культ» залишився регіональним суто галицьким феноменом¹⁰⁶. А Марші Бандери – це більш політична акція, яка мала найбільший прояв під час Євромайдану (та слід

¹⁰² Куриленко А.: «Георгий Касьянов. Если бы Украинская революция закончилась провалом, не было бы УССР». *Деловая столица*. 4 июля 2018. URL: <https://www.dsnews.ua/politics/georgiy-kasyanov-petyura-vinnichenko-i-grushevskiy---vse-30052018220000>

¹⁰³ Пиховшек В. Разве справедливо, что Украине сейчас вместо «декоммунизации» втюхивают «бандеризацию»? *Детектор медіа*. 10.05.2015. URL: <https://ms.detector.media/poglyad/post/13211/2015-05-10-rochemu-petr-poroshenko-dolzhen-ne-podpysivat-zakony-o-dekommunizatsyy/>

¹⁰⁴ Цит. Праця Куриленко А.

¹⁰⁵ Койнаш Г. «Декомунізаційні» закони: небезпечний потенціал сіяння розбрату і гарантований судовий розгляд у Страсбурзі. *Критика*. квітень 2015. – <https://krytyka.com/ua/articles/dekomunizatsiyini-zakony-nebezpechnyy-potentsiyal-siyannya-rozbratu-i-garantovanyu>

¹⁰⁶ Грицак Я. Про «бандеризацію України»: статистика і географія Маршів Бандери. *Україна Модерна*. 23.07.2021. URL: <http://uamoderna.com/blogy/yaroslav-griczak/pro-banderu/>

зауважити, що це було ініційовано «Свободою» та не підтримувалось більшістю лідерів Майдану, зокрема В В'ятровичем та внуком С. Бандери – Степаном).

Варто також глянути на «бандеризацію» через соціопитування: чи сталась кардинальна зміна у ставленні населення України до УПА і ОУН? Центром О. Разумкова в грудні 2015 р. було проведене опитування щодо декомунізаційних законів: визнання низки рухів та організацій (зокрема, ОУН і УПА) борцями за незалежність України цілком підтримали 42% опитаних; не підтримали 22%¹⁰⁷. В 2017 р. 13 жовтня КМІС опублікував опитування щодо визнання ОУН і УПА і маємо такі результати: підтримують і скоріше підтримують таке визнання 41% опитаних дорослих жителів України, проти або скоріше проти такого визнання — 27%, 26% опитаних має складнощі з відповіддю на це питання і 6% відмовились відповідати на нього взагалі¹⁰⁸. Схоже соціопитування провів і «Рейтинг» за 5 жовтня 2017 р. За ним 49% опитаних підтримують ідею визнання ОУН і УПА учасниками боротьби за державну незалежність України, 29% – не підтримують, 23% не змогли дати відповідь¹⁰⁹.

Така зміна, вважаємо, сталась не стільки через політику декомунізації, а через розгортання російсько-української війни, адже ОУН і УПА залишаються символом спротиву ворогам України. Певну роль відіграла і державна політика пам'яті, насамперед перенесення дня захисника Вітчизни П. Порошенком з 23 лютого на 14 жовтня згідно указу № 806/2014. Разом з тим створюється символічний зв'язок незалежної України та їх захисників з УПА та козацтвом. Змінено й підхід щодо викладання ОУН-УПА в шкільних підручниках, про що детальніше показано в дисертації Б. Темірова¹¹⁰. Слід враховувати і те, що опитування не охоплюють тимчасово окупованих територій, де населення

¹⁰⁷ Ідентичність громадян України в нових умовах. Національна безпека і оборона. *Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова*. Київ, 2016. № 3-4, с. 44.

¹⁰⁸ Підтримка визнання ОУН-УПА учасниками боротьби за державну незалежність України. *Kyiv International Institute of Sociology*. 13 жовтня 2017. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=718&page=8>

¹⁰⁹ До дня захисника України. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 5 жовтня 2017. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ko_dnyu_zaschitnika_ukrainy.html

¹¹⁰ Теміров Б.Ю. Постаць Степана Бандери в соціокультурному просторі України: історичний вимір. *Вінниця-Запоріжжя*. 2022. С. 129-133.

зберігало більш радянський історичний світогляд. Схід та Південь України демонструють інакшу картину: тут стабільно 57-45% Сходу «проти», а Південь - 51-41% «проти». В Західному регіоні України існувало стабільно позитивне ставлення до зазначених організацій, в межах 70-80% схвалення (додаток В, 4.1.). Також зазначається, що погоджуються з визнанням більше молодше покоління, люди з кращою освітою та є україномовні громадяни України.

Відзначимо, що прийняття цього закону викликало хвилю обурення в ізраїльських та польських політичних та інтелектуальних середовищах. Особливо несподіваним було різке несприйняття закону та його реалізації в Польщі. Можливо, депутати Верховної Ради України вважали, що західний сусід зрозуміє українські внутрішньополітичні обставини. Цікаво, що розгляд «декомунізаційних» законів відбувався в той самий день, коли в парламенті України виступав президент Польщі Броніслав Коморовський.

З приходом до влади в Польщі «Права і справедливості» вектор історичної політики нашого східного сусіда став більш радикальним. 22 липня 2016 р. Сейм визнав волинські події 1943 р. геноцидом польського народу українськими націоналістами та постановив вважати 11 липня «Днем пам'яті поляків, жертв геноциду, вчиненого ОУН-УПА». Було розпочато цілу «війну пам'яті», що посилювало антиукраїнські настрої в Польщі та антипольські в Україні¹¹¹.

Тепер розглянемо судову тяганину щодо перейменування проспекту Бандери в Києві. Так, було би логічнішим писати про це в розділі щодо закону 317-VIII, але сотні перейменувань не викликали такого сплеску та розколу киян на два табори, які ці два (Московський-Бандери, Ватутіна-Шухевича). Знову переконуємось, що прізвище С. Бандера викликає гостру, подекуди, болісну реакцію. Хоча ці вулиці і не входили в положення згаданого закону, сама громадськість столиці наполягала на зміні через агресію РФ. 16 липня 2016 року міською радою Києва були дані нові назви. Після цього містяни

¹¹¹ Трофимович В. В. Сучасні польсько-українські бої за історію. "Волинь-43": міфи і реальність: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 17-18.

розділились на супротивників та захисників такого перейменування. Вже 25 червня 2019 р. окружний суд столиці відмінив рішення ради та повернув старі назви. В свою чергу міська влада подала апеляцію і 9 грудня Шостий апеляційний суд скасував рішення окружного. Проте вже 28 січня 2021 р. подано знову позов на перейменування і знову апеляція. Наразі проспект носить ім'я С. Бандери.

Важливим в прийнятті ОУН-УПА були і роз'яснювальні матеріали. До 75-річчя УПА презентовано 2 частини виставки «УПА – відповідь нескореного народу»: 8 травня – «Повстанці проти нацизму», 14 жовтня – «Повстанці проти комунізму»; Проведено п'яту Міжнародну наукову конференцію «Проблеми дослідження українського визвольного руху 1920-1950-х рр»; Спільно з виданням «Новое время» та «ТСН» втілено інформаційно-просвітницькі спецпроекти про УПА; Заходи присвячені 110-літтю від дня народження Романа Шухевича. Відео ролик «За що боролася Українська повстанська армія» та настільна гра «УПА – відповідь нескореного народу» (додаток А, фото 4.4.).

Як можемо констатувати, ОУН і УПА та С. Бандера більше, ніж символ, чи більше, як історична персона. Якби в списку визвольних рухів не було би їх то, можливо, не було би і конфліктних ситуацій між Україною та Польщею з Ізраїлем. Проте це би означало зраду сподівань населення Західного регіону, зраду майданівців та, врешті-решт, це був би прояв чорної невдячності та несправедливості для ще живих ветеранів ОУН-УПА, применшуванням ролі українців в світовій історії.

Висновки до розділу 4

Політика декомунізації стала однією з важливих сфер державницької політики пам'яті і змогла певною мірою добитись пристойних результатів. Вона зазнала плідної критики інколи конструктивної, інколи ідеологічної. Найбільше критикували такі моменти: обмеження свободи слова шляхом

заборони пропаганди й символіки тоталітарних режимів, а також офіційне визнання ОУН-УПА борцями за незалежність України з відповідальністю за зневагу її учасників. Ми не змогли віднайти чи хтось був притягнутий до відповідальності через це. Важливою зміною в державі стало вдосконалення закону про реабілітацію репресованих осіб, по суті він став п'ятим декомунізаційним законом. Відкриття архівів керівних установ СРСР, а з ним утворення Архіву Національної пам'яті в зв'язці з закон «репресованих» 2018 року дало можливість реабілітувати тисячі людей та віддати їм шану.

Але які цілі вона перед собою ставила? Позбутись від радянщини? Якщо так то це не вийшло, адже самі закони вставляли палки в колеса і викликали «бум» конфліктів як от виняток для пам'яток «Великій Вітчизняній війні» та пов'язаних з нею назв, що показувало дуальність простору. І давало привід для пошуку лазівок в законі, наприклад: як аргументували залишити назву Дніпропетровськ? Бо він бачте-но на честь Дніпра і святого Петра і так інше. В свою чергу прихильники декомунізації трохи в ній були розчаровані бо для них залишилось ще багато «совка, деякі вимагали не декомунізації, а деколонізації/дерусифікації, а для їх опонентів взагалі сталась «бандеризація». Щоб позбутись негативного спадку СРСР потрібні десятиліття і діло не в просторі, хоча він безумовно важливий, а в усвідомленні тих жахів, що були в нашій історії через цього «монстра». І щодо цього робилась праця: видавали проекти щодо ОУН-УПА, 8 та 9 травня, Великого терору СРСР; випускали відео-матеріали, що розвінчували історичні міфи РФ від ОУН-УПА як фашистських поплічників до репресій (жахів) в тій державі, яку вони так фанатично обожнюють.

Вже в 2019 р. був помітний спад до зацікавленості декомунізацією, людей більше хвилювали вибори на посаду президента, тарифи, зарплати та дороги.

Висновки

Україна 2010-х рр. пройшла тернистий шлях. Це стосується і державної політики пам'яті.

З приходом до керма держави Віктора Януковича вшанування пам'яті про українське минуле було майже повністю радянізовано. Незабаром В. Янукович здобув парламентську більшість, але йому не вистачило влади, щоб змінити курс пам'яті суспільства повністю. Його підтримало населення і проросійські політичні сили (насамперед, його «рідна» Партія регіонів) на Півдні та Сході України, де ностальгічна радянська система пам'яті була більш прийнятною. Однак еліти в інших регіонах та в академічних колах не соромилися відкрито критикувати «новації» президента.

Кожен крок в меморіальній політиці української влади періоду президентства В. Януковича супроводжувався збуренням суспільства і політичної опозиції. Її критикували за зближення з Росією та її історіографією, провокування конфліктів, зневагу до ветеранів УПА. Конфлікти різного роду – фізичні, фінансові та політичні – ніколи не вщухали.

Поширеним є питання про те, що залишив по собі в контексті державної політики пам'яті В. Янукович? Недобудовану «Алею Слави», такий же Корюківський хрест та виставку «правильної історії». І все.

Віктор Федорович, напевно, хотів помститися В. Ющенку. Тому він вирішив не демонізувати ОУН і УПА прямо. Таким чином він міг задовольнити інтереси РФ. Він постійно підкидав дрова у вогонь, щоб підтримувати тління конфлікту, а не гасити його, і, за необхідності, відволікати увагу людей від інших проблем. Зрештою, його дії мали по суті протилежний результат: пам'ять про ОУН і УПА стала символічною підвалиною Революції Гідності. Не можна сказати, що лише дії у сфері пам'яті і лише ці два питання спричинили політичний вибух, але вони (дії) зробили свій внесок у події 2014 року.

Революція Гідності залишається в нашій пам'яті як момент радикальних змін і початок нового національного відродження. Якщо проаналізувати літературу, то можна побачити, що термін «Євромайдан» вживається в значенні перехідного періоду, таких як «до і після Майдану», «до і після Революції». До подій 2013-2014 років у нашій країні вперто жила радянська пам'ять, а влада ігнорувала соціальне невдоволення; все змінилося після перемоги Майдану і втечі В. Януковича. Саме єдність українців під час Революції Гідності дозволила витримати всі ці події і рухатися вперед, а початок збройної агресії РФ продовжив формувати ідентичність українців як єдиної нації, що має право на власну державу і обирати своє майбутнє.

Ідеї та цілі Майдану певною мірою збереглися, але вже в умовах війни. Після Майдану національні настрої здебільшого відповідали намірам влади і зазнали ще більшої трансформації, офіційно названої декомунізацією.

Її політика мала за мету засудження тоталітарного режиму та розкриття його злочинів проти української нації. Реалізацією став демонтаж пам'яток та змін топонімів пов'язаних з СРСР та визнанням ОУН-УПА борцями за незалежність держави. Звичайно, не все проходило гладко ця політика отримувала багато критики починаючи з ігнорування свободи слова закінчуючи бандеризацією країни та переписуванням на свій лад історії. Ця політика в самих законах робила виняток для постаментів та назв пов'язаних з «Великою Вітчизняною війною» бо входила в період Другої світової війни що викликало дуальність простору. Разом з тим з буквою закону змін не мали зазнати витвори мистецтва та діячі культури, постаті не пов'язані з СРСР, але на практиці перейменовувались і вони що показувало бажання певної частини суспільства позбутись від всього комуністичного простору.

Знову на арену війн пам'яті вийшли ОУН-УПА та зайняли перші ролі. Через довге промивання радянською-російською пропагандою Схід та Південь України були гостро проти них, хоча менше, ніж на початку 2010-х рр. знову творці слогану «Слава Україні – Героям Слава» з постаттю С. Бандери як

символом стали представниками націоналістичної моделі пам'яті. Й хоча їх визнання серед суспільства було збільшене, але це було радше не через саму політику держави, а через війну з РФ.

Згодом люди не зважали в більшості своїй на декомунізаційну політику їх хвилювали більше вибори президента та побутові питання. А в 2020 р. тільки третина схвалювала її¹¹² (див. додаток В, опитування 4.2.).

Вже з повномасштабним вторгненням Російської Федерації в Україну тема декомунізації отримала «перезапуск», але на цей раз більше як «деколонізація», 9 травня як день перемоги не сприймали більшість населення (слід зауважити що ще в 2020 р. 40% населення хотіло відзначати обидві дати 8 та 9 травня¹¹³ така ж ситуація була і в 2021 р. (див. додаток В, опитування 4.3.)), а ОУН-УПА признали ще більший відсоток населення 80% (але знову враховуємо значний вплив бойових дій)¹¹⁴ (див. додаток В, опитування 4.4.-4.5.).

Отже можемо сказати, що трансформація державної політики пам'яті у зазначений період мала характер спочатку сприйняття офіційною владою радянсько-російської моделі пам'яті, а потім радикальної відмови від неї і послідовного провадження і реалізації національного історичного нарративу та європейських практик.

Помітно змінилося й ставлення українського суспільства до свого минулого, і, очевидно, що меморіальний курс української влади часів П. Порошенка вплинув на такі зміни. Зокрема, ставлення до 9 травня як до «Дня перемоги» у «Великій Вітчизняній війні» пішло на значний спад, але

¹¹² Шостий рік декомунізації: ставлення населення до заборони символів тоталітарного минулого. Фонд демократичні ініціативи. 16.07.2020. URL: <https://dif.org.ua/article/shostiy-rik-dekomunizatsii-stavlennya-naselennya-do-zaboroni-simvoliv-totalitarnogo-minulogo>

¹¹³ День пам'яті або 9 травня: майже 40% українців хочуть відзначати обидві дати. Фонд демократичні ініціативи. 05.05.2020. URL: <https://dif.org.ua/article/den-pamyati-abo-9-travnnya-mayzhe-40-ukraintsiv-khochut-vidznachati-obidvi-dati>

¹¹⁴ Десяте загальнонаціональне опитування: ідеологічні маркери війни (27 квітня 2022). Соціологістична група «Рейтинг». 03.05.2022. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyaty-obschenacionalnyy-opros-ideologicheskie-markery-voiny-27-ap-relya-2022.html>

залишилось ще багато прихильників. Та ж сама ситуація з ОУН і УПА. З 2017 р. коло їхніх прихильників стало помітно ширшим (на 20%), все ж підтримка була на рівні 40-50%. Курс на декомунізацію став помітним фактором меморіальної політики української влади. Водночас вона не була завершена, скоріше відбувся важливий її етап: 2015 р. підготовка; 2016-2017 рр. плідна праця з очищення символічного простору; 2018-2019 рр. робота з розвінчуванням історичних міфів радянсько-російської пропаганди та просвітницька діяльність щодо ОУН-УПА та жахів СРСР. Новий етап, а скоріше перезапуск став можливий через відкрите збройне вторгнення РФ 24 лютого 2022 р.

Список використаних джерел та літератури

I Джерела:

1. "Два прапори перелякали всю нечисть" – Вілкул прокоментував скандал у Кривому Розі. *Депро.Дніпро*. 28 лютого 2018. URL: <https://dnipro.depo.ua/ukr/dnipro/dva-prapori-perelyakali-vsyu-nechist-vilkulprokomentuvav-skandal-u-krivomu-rozi-20180228734855> (дата звернення: 22.08.2023).
2. "Комсомольская правда в Украине" змінила назвину. *Корреспондент.biz*. 11 януаря 2016. URL: <https://korrespondent.net/business/companies/3613652-komsomolskaia-pravda-v-ukrayne-smenyala-nazvanye> (дата звернення: 25.08.2023).
3. «Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону» Президентові України Петру Олексійовичу Порошенку та Голові Верховної Ради України Володимирі Борисовичу Гройсману». *Критика*. Травень 2015. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/vidkrytyy-lyst-naukovtsiv-ta-ekspertiv-ukrayinoznavtsiv-shchodo-tak-zvanoho> (дата звернення: 03.08.2023).
4. «Если памятник снова повредят, он будет опять восстановлен», — Кернес про бюст Жукову. *My Kharkov*. 11 липня 2019. URL: <https://mykharkov.info/news/esli-pamyatnik-snova-povredyat-on-budet-opyat-vosstanovlen-kernes-pro-byust-zhukovu-26808.html> (дата звернення: 11.09.2023).
5. «Пам'ятаємо! Перемагаємо! До Дня пам'яті та примирення та Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні». *УІНП*. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyeni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/pamyatayemo-peremagayemo-do-dnya-pamyati-ta-prymyrennya-ta-dnya-peremogy-nad-nacyzmozom-u-drugiy-svitoviy-viyni> (дата звернення: 21.08.2023).
6. 60% киян проти демонтажу радянських мозаїк – опитування. *Українська правда*. Київ. 14.11.2016. – URL:

<https://kiev.pravda.com.ua/news/582995d5df7d4/> (дата звернення: 15.11.2023).

7. SOVIET MOSAICS IN UKRAINE. Портал о монументально-декоративном искусстве Украины советского периода. Исследования, карта, защита, популяризация. URL: <https://sovietmosaicsinukraine.org/> (дата звернення: 15.11.2023).
8. Висновок Головного науково-експертного управління ВР України на проект Закону України «Про засудження комуністичного та націоналсоціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки» (реєстр. № 2558 від 06.04.2015 р. внесеного народними депутатами України О. Ляшком, В. Сюмар, Г. Гопко та ін.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54670 (дата звернення: 03.08.2023).
9. День пам'яті або 9 травня: майже 40% українців хочуть відзначати обидві дати. *Фонд демократичні ініціативи*. 05.05.2020. URL: <https://dif.org.ua/article/den-pamyati-abo-9-travnnya-mayzhe-40-ukraintsiv-khochut-vidznachati-obidvi-dati> (дата звернення: 30.08.2023).
10. Десяте загальнонаціональне опитування: ідеологічні маркери війни (27 квітня 2022). *Соціологістична група «Рейтинг»*. 03.05.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyatyuu_obschenacionalnyuu_opros_id_eologicheskie_markery_voynu_27_aprelya_2022.html (дата звернення: 30.08.2023).
11. До дня захисника України. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 5 жовтня 2017. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ko_dnyu_zaschitnika_ukrainy.html (дата звернення: 30.08.2023).
12. За рік в Україні знесли півтисячі пам'ятників Леніну. *Історична правда*. 8 грудня 2014. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2014/12/8/146038/> (дата звернення: 17.01.2023).

13. Закон України № 1684-III «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років» від 20.04.2000. База даних «*Zakon Online*». URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/214465___596356
14. Закон України № 2031-VIII «Про внесення зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо заборони виготовлення та пропаганди георгіївської (гвардійської) стрічки» від 16.05.2017. База даних «*Законодавство України*». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2031-19#Text> (дата звернення: 22.08.2023).
15. Закон України № 2325-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» від 13.03.2018. База даних «*Законодавство України*». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2325-19#Text>
16. Закон України № 314-VIII «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» від 09.04.2015. База даних «*Законодавство України*». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19/ed20150409#Text>
17. Закон України № 315-VIII «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» від 09.04.2015. База даних «*Законодавство України*». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19/ed20150409#Text>
18. Закон України № 316-VIII «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» від 09.04.2015. База даних «*Законодавство України*». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19/ed20150409#Text>
19. Закон України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015. База даних

- «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19/ed20150409#Text>
20. Закон України № 3298-VI «Про внесення змін до Закону України "Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років" щодо порядку офіційного використання копій Прапора Перемоги» від 21.04.2011. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3298-17/ed20110421#Text>
21. Ідентичність громадян України в нових умовах. *Національна безпека і оборона*. 2016. № 3-4.
22. Наказ Міністерства Культури України № z0181-19 «Про затвердження Положення про галузевий державний архів Українського інституту національної пам'яті» від 07.02.2019. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0181-19/ed20190207#Text>
23. Ностальгія за СРСР та ставлення до окремих постатей. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 05.05.2014. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/nostalgiya_po_sssr_i_otnoshenie_k_otd_elnum_lichnostyam.html (дата звернення: 18.01.2023).
24. Памятники Ленину, снесённые на Украине с декабря 2013 года (список, фотографии). *Памятники Ленину*. URL: <http://leninstatues.ru/leninopad> (дата звернення: 17.01.2023).
25. Підтримка визнання ОУН-УПА учасниками боротьби за державну незалежність України. *Kyiv International Institute of Sociology*. 13 жовтня 2017. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=718&page=8> (дата звернення: 30.08.2023).
26. Постанова Верховної Ради України № 1948-VI «Про проголошення 2010 року в Україні Роком ветеранів Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років» від 05.03.2010. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1948-VI#Text>

27. Постанова Верховної Ради України № 3248-VI «Про Заяву Верховної Ради України "До 65-ї річниці Нюрнберзького трибуналу над фашистськими злочинцями"» від 19.04.2011. База даних «*Законодавство України*». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3248-VI#Text>
28. Постанова Верховної Ради України № 3965-VI «Про вшанування пам'яті жертв Корюківської трагедії під час Другої світової війни» від 21.10.2011. База даних «*Законодавство України*». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3965-VI#Text>
29. Постанова Верховної Ради України № № 842-VI «Про відзначення 65-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні та звільнення України від фашистських загарбників» від 13.01.2009. База даних «*Zakon Online*». URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/302259___302324
30. Постанова Кабінету Міністрів України № 1000-2016-п «Про створення галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті» від 21.12.2016. База даних «*Законодавство України*». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000-2016-%D0%BF#Text>
31. Постанова Кабінету Міністрів України № 354-2015-п «Про порядок прийняття рішень щодо невідповідності діяльності, найменування та/або символіки юридичної особи, політичної партії, її обласної, міської, районної організації або іншого структурного утворення, передбаченого статутом політичної партії, іншого об'єднання громадян вимогам Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»» від 27.05.2015. База даних «*Законодавство України*». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/354-2015-%D0%BF/ed20150527#Text>
32. Постанова Кабінету Міністрів України № 928-2009-п «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 03.09.2009. База даних

«Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928-2009-%D0%BF#Text>

33. Рішення Великої палати Конституційного Суду України № 9-р/2019 «у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки“» від 16.07.2019. Офіційний веб сайт «Конституційний Суд України». URL: <https://ccu.gov.ua/docs/2802>
34. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 235-2012-р «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Корюківської трагедії» від 25.04.2012. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/235-2012-%D1%80#Text>
35. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 259-р «Про утворення Організаційного комітету та затвердження плану заходів з підготовки та проведення у 2018 році заходів з відзначення Дня пам'яті та примирення і 73-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні» від 18.04.2018. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/259-2018-%D1%80/ed20180418#Text>
36. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 277-р «Про утворення Організаційного комітету та затвердження плану заходів з підготовки та відзначення у 2017 році Дня пам'яті та примирення і 72-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні» від 12.04.2017. База даних «Zakon Online». URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/384371___648061
37. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 279-р «Про затвердження плану заходів з підготовки та відзначення у 2019 році Дня пам'яті та примирення, Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні та 75-ї річниці вигнання нацистів з України» від 24.04.2019. База даних «Liga 360». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KR190279>

38. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 285-р «Про утворення Організаційного комітету та затвердження плану заходів з підготовки та відзначення у 2016 році Дня пам'яті та примирення і Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні» від 20.04.2016. База даних «*Zakon Online*». URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/362484___648091
39. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 701-2010-р «Деякі питання спорудження у м. Києві пам'ятника тричі Герою Радянського Союзу І.М. Кожедубу» від 31.03.2010. База даних «*Законодавство України*». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/701-2010-%D1%80#Text>
40. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 919-р «Про затвердження плану загальнодержавних заходів щодо проведення Року ветеранів Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років» від 14.04.2010. База даних «*Zakon Online*». URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/308687___308752
41. Список осіб, які підпадають під закон про декомунізацію. *УІНП*. URL: <https://old.uinp.gov.ua/publication/spisok-osib-yaki-pidpadayut-pid-zakon-pro-dekomunizatsiyu> (дата звернення: 13.09.2023).
42. Указ президента України № 1152/2008 «Про відзначення 65-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 років» від 10.12.2008. База даних «*Президент України*». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/11522008-8315>
43. Указ президента України № 169 «Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни» від 24.03.2015. База даних «*Президент України*». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1692015-18657>
44. Указ президента України № 206/2012 «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами початку насильного вивезення мирного населення з території окупованої України на примусові роботи в роки Великої Вітчизняної

- війни» від 22.03.2012. База даних «*Законодавство України*». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/206/2012#Text>
45. Указ президента України № 207/2012 «Про заходи у зв'язку з відзначенням 67-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років» від 22.03.2012. База даних «*Президент України*». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2072012-14192>
46. Указ президента України № 403/2010 «Про додаткові заходи щодо відзначення 65-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 років» від 23.03.2010. База даних «*Президент України*». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4032010-10310>
47. Указ президента України № 604/2012 «Про заходи у зв'язку з відзначенням 70-ї річниці визволення України від фашистських загарбників та 70-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років» від 19.10.2012. База даних «*Законодавство України*». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604/2012/ed20121019#Text>
48. Указ президента України № 69 «Про вшанування подвигу учасників Революції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні» від 11.02.2015. База даних «*Президент України*». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/692015-18468>
49. Указ президента України № 84/2017 «Про відзначення у 2017 році Дня пам'яті та примирення і 72-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні» від 28.03.2017. База даних «*Президент України*». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/842017-21574>
50. Указ президента України № 844 «Про орден Героїв Небесної Сотні» від 03.11.2014. База даних «*Президент України*». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8442014-17962>
51. Указ президента України № 85/2018 «Про відзначення у 2018 році Дня пам'яті та примирення і 73-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні» від 26.03.2018. База даних «*Президент України*». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/852018-23846>

52. Указ президента України № 890 «Про присвоєння звання Герой України» від 21.11.2014. База даних «Президент України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8902014-18037>
53. Указ президента України № 925 «Про вшанування подвигу учасників Революції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні» від 11.02.2015. База даних «Президент України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/9252011-13593>
54. Указ президента України № 99/2019 «Про відзначення у 2019 році Дня пам'яті та примирення, Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні та 75-ї річниці вигнання нацистів з України» від 03.04.2019. База даних «Президент України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/992019-26382>
55. Указ президента України №130/2016 «Про відзначення у 2016 році Дня пам'яті та примирення і 71-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні» від 08.04.2016. База даних «Президент України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1302016-19898>
56. Шостий рік декомунізації: ставлення населення до заборони символів тоталітарного минулого. *Фонд демократичні ініціативи*. 16.07.2020. URL: <https://dif.org.ua/article/shosti-rik-dekomunizatsii-stavlennya-naselennya-do-zaboroni-simvoliv-totalitarnogo-minulogo> (дата звернення: 30.08.2023).

II Література:

57. А коник без ноги: у Києві невідомі пошкодили пам'ятник Щорсу (фото). *УНІАН*. 21 березня 2017. URL: <https://www.unian.ua/incidents/1834304-a-konik-bez-nogi-u-kievi-nevidomi-poshkodili-pamyatnik-schorsu-foto.html> (дата звернення: 11.09.2023).
58. Артюх В. Про зміну комуністичної топоніміки у місті Суми. *Historians*. 6 серпня 2016. URL: <http://historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhkipitannya/1960-v-yacheslav-artyukh-pro-zminu-komunistychnoyi-toponimiku-u-mistisumu> (дата звернення: 13.09.2023).

59. Ассман Я. Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. Москва: *Языки славянской культуры*, 2004. 368 с.
60. Бабка В. Політика пам'яті та пам'ять у політиці: Україна 2010-2013 рр. В. Бабка. *Intermarum: історія, політика, культура*. Житомир, 2015. Вип. 2. С. 167-182.
61. Бойко: Хто б із сьогоднішніх політиків у владі не намагався закреслити День Перемоги, їм це не вдасться. *ГОРДОН*. 9 травня 2018. URL: <http://gordonua.com/ukr/news/politics/bojko-hto-z-sogodnishnih-politikiv-u-vladi-nenamagavsja-zakresliti-den-peremogi-jim-tse-ne-vdastsja-245360.html> (дата звернення: 15.08.2023).
62. В Одесі перейменували вулиці, перейменовані Саакашвілі. Зникла вулиця Шухевича і провулки, перейменовані на честь загиблих в АТО. *Лівий берег*. 26 квітня 2017. – URL: https://lb.ua/news/2017/04/26/364941_odesse_pereimenovali_ulitsi.html (дата звернення: 13.09.2023).
63. В'ятрович В. Декомунізація і академічна дискусія. *Критика*. URL: <http://krytyka.com/ua/solutions/opinions/dekomunizatsiya-i-akademichna-dyskusiya> (дата звернення: 20.06.2023).
64. В'ятрович В. Декомунізація у питаннях і відповідях. Що й чому перейменовувати й демонтувати. *Українська Правда*. 21 жовтня 2015. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/56275f75bb037/> (дата звернення: 22.08.2023).
65. Виклики і перспективи політики пам'яті. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/vikliki-i-perspektivipolitiki-pamyati> (дата звернення: 24.06.2023).
66. Виставка про євреїв, поляків і націоналістів доїхала до Севастополя. *Історична правда*. 16.10.2010. URL:

- <http://www.istpravda.com.ua/short/2010/10/16/613/> (дата звернення: 18.07.2023).
67. Володимир В'ятрович про Україну і зроблене УІНП за час його керівництва. *Радіо Свобода*. 18 вересня 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30171211.html> (дата звернення: 04.11.2023)
68. Волянюк О. Я. Суспільна пам'ять і політика: Мистецтво можливого. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети»», 2013. 172 с.
69. Волянюк О. Я. Суспільна пам'ять як вимір політичного розвитку (методична розробка до лекції). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 2013. Вип. 10. С. 114-119.
70. В'ятрович заявив про фактичне завершення декомунізації в Україні. *УНІАН*. 10 лютого 2018. URL: <https://www.unian.ua/politics/2390440-vyatrovichzayaviv-pro-faktichne-zavershennya-dekomunizatsiji-v-ukrajini.html> (дата звернення: 04.11.2023).
71. Гайдай О. Кам'яний гість: Ленін у Центральній Україні. Київ: *К.І.С.*, 2018. 280 с.
72. Глуховський М. «Безсмертний полк» Януковича, або Победобесіє по українськи. *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/publications/bezsmertniy-polkuanukovicha-abo-pobjedobesije-po-ukrajinski-494627.html> (дата звернення: 21.08.2023).
73. Гриневич В. А. Політика пам'яті Другої світової війни в Україні: у пошуках ідентичності та консолідації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса*. 2011. № 4, с. 111-127.
74. Грицак Я. Про «бандеризацію України»: статистика і географія Маршів Бандери. *Україна Модерна*. 23.07.2021. URL: <http://uamoderna.com/blogy/yaroslav-griczak/pro-banderu/> (дата звернення: 02.11.2023).
75. Гриценко О. А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: *Інститут політичних і етнонаціональних*

досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України, 2019. 320 с.

76. Гриценко О. Президенти і пам'ять: політика пам'яті президентів України (1994-2014): підрунтя, послання, реалізація, результати. Київ: К.І.С., 2017. 1136 с.
77. Зайцев О. Війна міфів про війну в сучасній Україні. *Критика*. 2010. Число 3-4, с. 16-17.
78. Калакура Я. «Синдром комунізації» істориків і його живучість у пострадянській українській історіографії. Історик і влада. Колект. монографія. Відп. ред. В. Смолій, творчий кер. проекту І. Колесник. Київ: *Ін-т історії України НАНУ*, 2016. С. 55-76.
79. Касьянов Г. Past Continuous: історична політика 1980-х-2000-х: Україна та сусіди. Київ: *Laurus, Антропос-Логос-Фільм*, 2018. 420 с.
80. Климончук О. Чому Хорошковський оберігає від народу архіви НКВС? *УНІАН*. 15.09.2010. URL: <https://www.unian.ua/politics/401431-chomu-horoshkovskiy-oberigae-vidnarodu-arhivi-nkvs.html> (дата звернення: 15.07.2023).
81. Когут А. Открытый доступ к архивам КГБ: украинский опыт для стран Восточного партнерства. Київ. 2017. 60 с. URL: <http://www.cdvr.org.ua/sites/default/files/attached/archives-review-ru.pdf> (дата звернення: 20.09.2023).
82. Койнаш Г. «Декомунізаційні» закони: небезпечний потенціал сіяння розбрату і гарантований судовий розгляд у Страсбурзі. *Критика*. квітень 2015. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/dekomunizatsiyni-zakony-nebezpechnyy-potentsiyal-siyannya-rozbratu-i-garantovanyu> (дата звернення: 03.08.2023).
83. Круглый стол на тему: «Нюрнбергский процесс и Новый мир» состоялся в Киеве. Фонд «Историческая память». 29.11.2011. URL: http://www.historyfoundation.ru/ru/news_item.php?id=2363 (дата звернення: 18.07.2023).

84. Кулик В. Державна політика та громадська думка щодо пам'яті й мови в Україні після Євромайдану. *Наук. записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 5-6 (91-92). С. 207–209.
85. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід (за заг. ред. Ю. Шаповала). Київ: *ІПіЕНД*, 2013. 600 с.
86. Куріна А. Історик Георгій Касьянов: Способи здійснення декомунізації нагадують комуністичні практики. *Українська правда*. Життя. 7 травня 2016. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/05/7/211912/> (дата звернення: 20.09.2023).
87. Лисенко О. Подолання «міфу війни» або від якої спадщини ми відмовляємося: науковий дискурс, політика пам'яті та сучасні виклики. *УІЖ*. 2015. № 2, с. 4-21.
88. Ляшко про неробочі дні в Україні: Тільки імпотенти можуть забирати у жінок 8 Березня. *ГОРДОН*. 16 листопада 2017. URL: <http://gordonua.com/ukr/news/politics/-ljashko-pro-nerobochih-dniv-na-ukrajini-tilkiimpotenti-mozhut-zabirati-u-zhinok-8-bereznja-217582.html> (дата звернення: 15.08.2023).
89. Меморандум учасників громадських слухань «Історія і політика». *Український тиждень*. 2010. № 25-26. С. 44.
90. На Западной Украине открыли памятник Шухевичу и вручили премию имени Бандеры. *Фонд «Историческая память»*. 02.07.2012. URL: http://www.historyfoundationru/ru/news_item.php?id=2596 (дата звернення: 20.07.2023).
91. На Одещині виділили гроші з бюджету на ремонт пам'ятників Леніна й Каліліна. *Україна молода*. 01.10.2017. URL: <http://umoloda.kiev.ua/number/0/159/116306/> (дата звернення: 11.09.2023).
92. Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: *ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2012. 328 с.
93. Нагорода знайшла «героя»: польські українофоби-екстремісти вручили орден В. Колесніченку. *Texty*. 11.07.2013. URL:

- http://texty.org.ua/pg/news/movchun/read/47079/Nagoroda_znajshla_geroja_polski_ukrajnofobyjekstremisty_vruchyly_orden (дата звернення: 20.07.2023).
94. Назарчук І. В Одесі відзначили річницю визволення від нацистів сутичками і затриманнями. *Радіо Свобода*. 11 квітня 2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28422375.html> (дата звернення: 22.08.2023).
95. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів. Кер. авт. кол. А. М. Киридон. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети»», 2013. 436 с.
96. Новий голова Інституту нацпам'яті каже, що буде не розворот, а "кут нахилу". *Українська правда*. 27 грудня 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/27/7235964/> (дата звернення: 04.11.2023).
97. Одеса провела декомунізацію. *Лівий берег*. 27.04.2016. URL: https://lb.ua/news/2016/04/27/334006_odessa_provela_dekommunizatsiyu.html (дата звернення: 13.09.2023).
98. П'єцух М. Щорс в законі. Як Кличко провалив декомунізацію. *Українська правда*. 20 травня 2016. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2016/05/20/7109125/> (дата звернення: 11.09.2023).
99. Переизданное исследование «Горькая правда. Преступность ОУН-УПА» презентовали в Крыму». *Фонд «Историческая память»*. 4.01.2012. URL: http://www.historyfoundation.ru/ru/news_item.php?id=2416 (дата звернення: 20.07.2023).
100. Пиховшек В. Разве справедливо, что Украине сейчас вместо «декоммунизации» втюхивают «бандеризацию»? *Народный корреспондент*. 11.05.2015. URL: <http://nk.org.ua/politika/argumentyi-rochemu-petr-poroshenkodoljen-ne-podpisyivat-zakonyi-o-dekommunizatsii-6264> (дата звернення: 15.08.2023).
101. Президенты России, Беларуси и Украины вместе будут встречать в Москве «Поезд Победы». *Навины*. 08.04.2010. URL:

- http://naviny.by/rubrics/society/2010/04/08/ic_news_116_329023 (дата звернення: 15.07.2023).
102. Прес-реліз Архівно-музейний проект «Декомунізація: архівні хроніки». *Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. Новини.* URL: https://tsdea.archives.gov.ua/wp-content/uploads/media/2017_04_10_pr.pdf (дата звернення: 20.09.2023).
103. Проспект Бандери та інші. Перелік вулиць Києва, які змінили назву. *Главком.* 9 липня 2016. URL: <https://glavcom.ua/publications/novi-nazvy-ulickyeva-360644.html> (дата звернення: 13.09.2023).
104. Расевич В. Ще раз про політику пам'яті. *Zaxid.net.* URL: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?shhe_raz_pro_politiku_pamyati&objectId=1097971 (дата звернення 20.09.2023).
105. Рафальський Д. Как поэт Кабанов в Бандере усомнился, а его за это избить хотели. *Страна.* 12 декабря 2016. URL: <https://strana.ua/articles/analysis/44876-kak-poet-kabanov-v-bandere-usomnilsya.html> (дата звернення: 02.11.2023).
106. Резолюція Всеукраїнського форуму ветеранів. *Веб-сторінка Української спілки ветеранів Афганістану.* URL: http://www.usva.org.ua/mambo3/index.php?option=com_content&task=view&id=2687&Itemid=31 (дата звернення: 15.07.2023).
107. Рикер П. Память, история, забвение. Москва, 2004. 728 с.
108. Россия разочарована отказом Украины осудить героизацию нацизма. *Фонд «Историческая память».* 22.11.2011. URL: http://www.historyfoundation.ru/ru/news_item.php?id=2356 (дата звернення: 18.07.2023).
109. Руденко С. «Декомунізаційний» закон на сторожі збереження нерухомих пам'яток. *Праці Центру пам'яткознавства.* Київ, 2016. № 30. С. 283 – 300.
- Дронова К., Стадний Є. Декомунізаційні закони: пропозиція правок. *Вокс*

- Україна. 21 травня 2015. URL: <https://voxukraine.org/dekomunizatsiini-zakony-propozytsiia-pravok> (дата звернення: 22.08.2023).
110. Рябчук М.Ю. Декомунізація чи деколонізація? Що показали політичні дискусії з приводу «декомунізаційних» законів? *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАНУ*. Київ, 2016. № 2. С. 104 – 117.
111. Сінченко Д. Кропивницький: місто паралельних вимірів. *Eastbook.eu*. 20 лютого 2017. URL: <https://persha.kr.ua/blogs/112798-kropyvnytskyj-misto-paralelnyh-vymiriv/> (дата звернення: 13.09.2023).
112. Солдатенко В. Проблеми політики національної пам'яті і завдання її наукового забезпечення. *Вісник Національної академії наук України*. Київ, 2011. № 12. С. 52–63.
113. Степанова О. Про День Перемоги в Кіровограді, фейкових ветеранів і «липове» примирення. *Дозор*. Травень 2018. URL: <http://dozor.kr.ua/post/pro-den-peremogi-v-kirovogradi-feykovikh-veteraniv-i-lipove-primirennya-5890.html> (дата звернення: 15.08.2023).
114. Табачник хоче, щоб Бандеру і Шухевича в школах подавали як спільників ворога. *Українська правда*. 7.06.2010. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2010/06/7/5115361/index.amp> (дата звернення: 18.07.2023).
115. Тахтаулова М. Зміни символів чи символічні зміни або декомунізація похарківськи. *Historians*. 11 квітня 2016. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/1870-mariia-takhtaulova-zminysymvoliv-chy-symvolichni-zminy-abo-dekomunizatsiia-po-kharkivsky> (дата звернення: 13.09.2023).
116. Теміров Б. Ю. Постать Степана Бандери в соціокультурному просторі України: історичний вимір. *Дис. на здобуття ступеня док. філ. н. ДонНУ ім. В. Стуса*. Вінниця-Запоріжжя, 2022. 267 с.
117. Тесленко Л. Недекомунізований Хорол. Як ветеран АТО бореться з пам'ятником генералу – вбивці цивільного “Боїнга”. *Новинарня*. 7 вересня

2018. URL: <https://novynarnia.com/2018/09/07/nedekomunizovaniy-horol-yak-veteran-ato-boretsya-z-pam-yatnikom-generalu-vbivtsi-tsivilnogo-boyinga/> (дата звернення: 11.09.2023).
118. Трофимович В. В. Сучасні польсько-українські бої за історію. «Волинь-43»: міфи і реальність: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 14–26.
119. У Києві створили карту об'єктів, з яких демонтують комуністичні символи. *Українська правда*. Київ 15.07.2015. URL: <https://kiev.pravda.com.ua/news/55a616c3d3482/> (дата звернення: 15.11.2023).
120. Україна відзначає День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. *Дзеркало тижня*. 9 травня 2016. URL: https://dt.ua/UKRAINE/ukrayinavidznachaye-den-peremogi-nad-nacizmom-u-drugiy-svitoviy-viyni-207726_.html (дата звернення: 21.08.2023).
121. Україна у Другій світовій війні. До 70-річчя перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. Київ, УІНП. 2015. 28 с., іл
122. Український Майдан, російська війна. Хроніка та аналіз Революції Гідності. Михайло Винницький; переклад з англ. Романа Клочка. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. 560 с.
123. Умланд А. Сильвестр Сталлоне как боксер, или Эффект зрелищности. По поводу законов о декоммунизации и экспертной среде в Украине. *Новое время*. 28 мая 2015. URL: <https://nv.ua/opinion/umland/silvestr-stallone-kak-bokser-ilieffekt-zrelischnosti-50871.html> (дата звернення: 03.08.2023).
124. Уперше в Україні пам'ятник Леніну продали з аукціону. *Новинарня*. 28 березня 2017. URL: <https://novynarnia.com/2017/03/28/upershe-v-ukrayini-pam-yatnik-leninu-prodali-z-auktsionu/> (дата звернення: 11.09.2023).
125. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти. Москва, 2007. 348 с.

126. Харьков: Суд отменил переименование проспекта Григоренко в честь Жукова. *Ліга Новости*. 18 червня 2020. URL: https://news.liga.net/region_news/news/harkov-sud-otmenil-pereimenovanie-prospekta-grigorenko-v-chest-jukova (дата звернення: 13.09.2023).
127. Хітрова Т. «Декомунізація» як риторичний дискурс та джерело формування амбівалентних смислів у сучасному інформаційному просторі України. *Образ. Наук. журнал. КНУ ім. Т. Г. Шевченка. Інститут журналістики*. 2015. Випуск 3 (18). С. 60-67.
128. Цит за: Портников В. Как меняется украинское представление об исторической памяти. *Радио Свобода*. 06.05.2011. URL: <https://www.svoboda.org/a/24092021.html> (дата звернення: 15.07.2023).
129. Russell N. An introduction to the Overton Window of political possibilities. 4 January 2006. URL: <https://www.mackinac.org/7504> (дата звернення: 18.01.2023).

Додатки

Додаток А

Фото 2.1. Пам'ятник Івану Кожедубу в Парку Слави.

Джерело: Пам'ятник Івану Кожедубу в Києві. *Київ фото*. 11.02.2015. URL: <http://kiev-foto.info/ru/pamyatniki/1297-kozhedub-ivan-nikitovich> (дата звернення: 20.11.2023).

Фото 2.2. «Поезд Победы».

Джерело: Четыре дня пробудет «Поезд Победы» в Воронеже. *Безформата*. 19.01.2022. URL: <https://voronej.bezformata.com/listnews/probudet-poezd-pobedi-v-voronezhe/101652493/> (дата звернення: 20.11.2023).

Фото 2.3. Президенти на параді 9 травня в Москві.

Джерело: Лукашенко, Янукович и Медведев открыли в Москве стелу городам-Героям. *LB.ua*. 09.05.2010. URL: https://lb.ua/news/2010/05/09/43221_yanukovich_otkril_v_moskve_pamyatni.html (дата звернення: 20.11.2023).

Фото 2.4. Недобудований хрест в Корюківці.

Джерело: Меморіал будується, чи ні? *Корюківка наше місто*. 17.10.2013. URL: <http://korjukivka-sity.at.ua/news/memorial/2013-10-17-2743> (дата звернення: 20.11.2023).

Фото 2.5. Виставка «Волинська різанина».

Джерело: “Волинська різанина” – виставка правди, напівправди та відвертої брехні. *УНІАН*. 09.04.2010. URL: <https://www.unian.ua/politics/345470-volinska-rizanina-vistavka-pravdi-napivpravdi-ta-vidvertoji-brehni.html> (дата звернення: 20.11.2023).

Фото 3.1. Повалення Леніна 8 грудня 2013 р. в Києві.

Джерело: Ленініана по-українськи або хроніка пікіруючих іллічів. *Еспресо*. 29.09.2014. URL: https://espresso.tv/article/2014/09/29/leniniana_po_ukrayinsky (дата звернення: 20.11.2023).

Фото 3.2. Перекрашений Ленін.

Джерело: Ленініана по-українськи або хроніка пікіруючих іллічів. *Еспресо*. 29.09.2014. URL: https://espresso.tv/article/2014/09/29/leniniana_po_ukrayinsky (дата звернення: 20.11.2023).

ЕСКІЗ
знака ордена Героїв Небесної Сотні
(I місце за результатами всеукраїнського конкурсу)

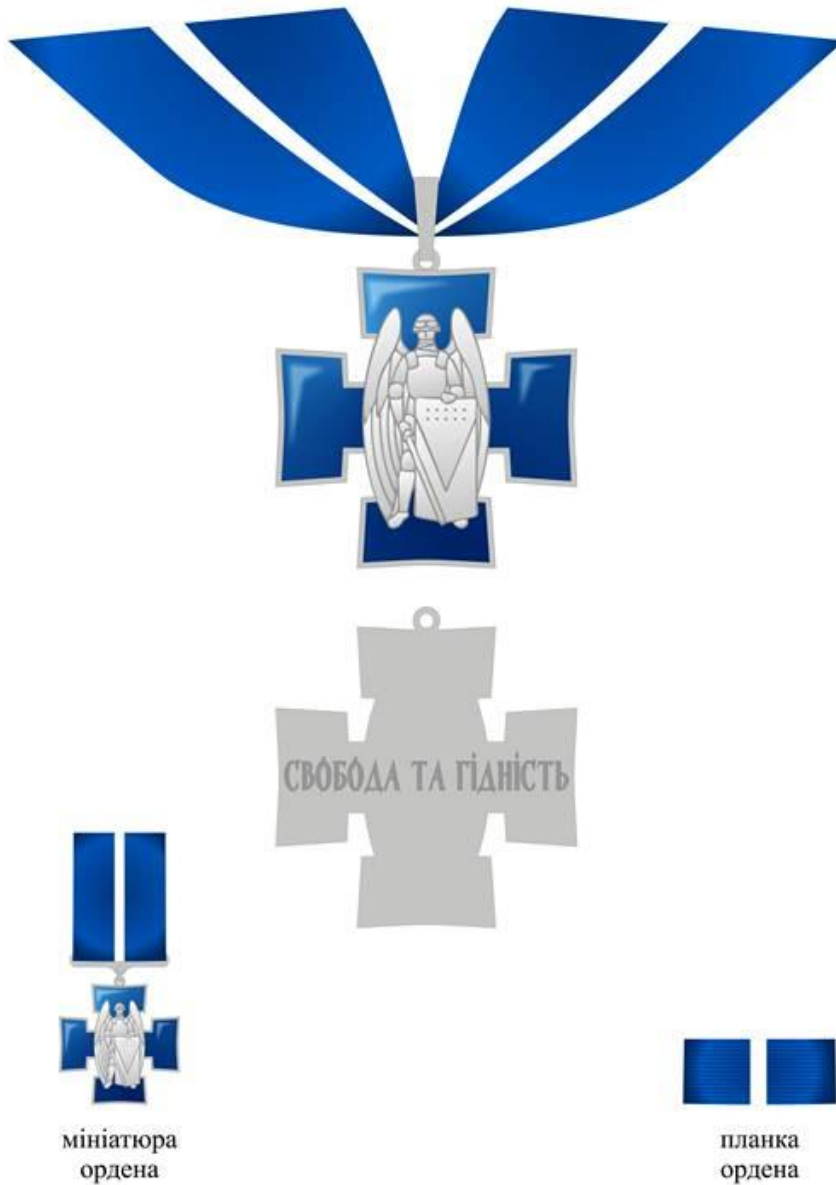

Фото 3.3. Ескіз ордону Небесної Сотні.

Джерело: Возняк Т. Про Орден Героїв Небесної Сотні. *Українська Правда*. 05.08.2014. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/voznyak/53e0f2b128f35/> (Дата звернення 20.11.2023).

Фото 4.1. Ватутіне, ранок 9 травня 2018 р. біля меморіалу «полеглим при визволенні села»: «пересувний тимчасовий вічний вогонь» та оркестр уже чекають на початок урочистостей.

Джерело: Гриценко О. А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: *Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України*, 2019. С. 194.

Фото 4.2. Урочистості перед Національним музеєм історії України у Другій світовій війні 9 травня 2016 р.: фасад музею й голова «Родіни-матері» прикрашені новими символами – квітами маку.

Джерело: Гриценко О. А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: *Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України*, 2019. С. 192.

Фото 4.3. Пам'ятник Миколі Щорсу станом на 27 вересня 2022 р..

Джерело: Пам'ятник Миколі Щорсу у Києві. Історія скандального монумента. *Локальна історія*. 27.09.2022. URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/building/pamiatnik-mikoli-shchorsu-u-kiievi-istoriia-skandalnogo-monumenta/> (Дата звернення 20.11.2023).

Фото 4.4. Настільна гра «УПА – відповідь нескореного народу».

Джерело: Звіт Голови Українського інституту національної пам'яті за 2018 рік.

УІНП.

28.02.2019.

URL:

https://issuu.com/uinp.ua/docs/_____.pp_7ad7460b

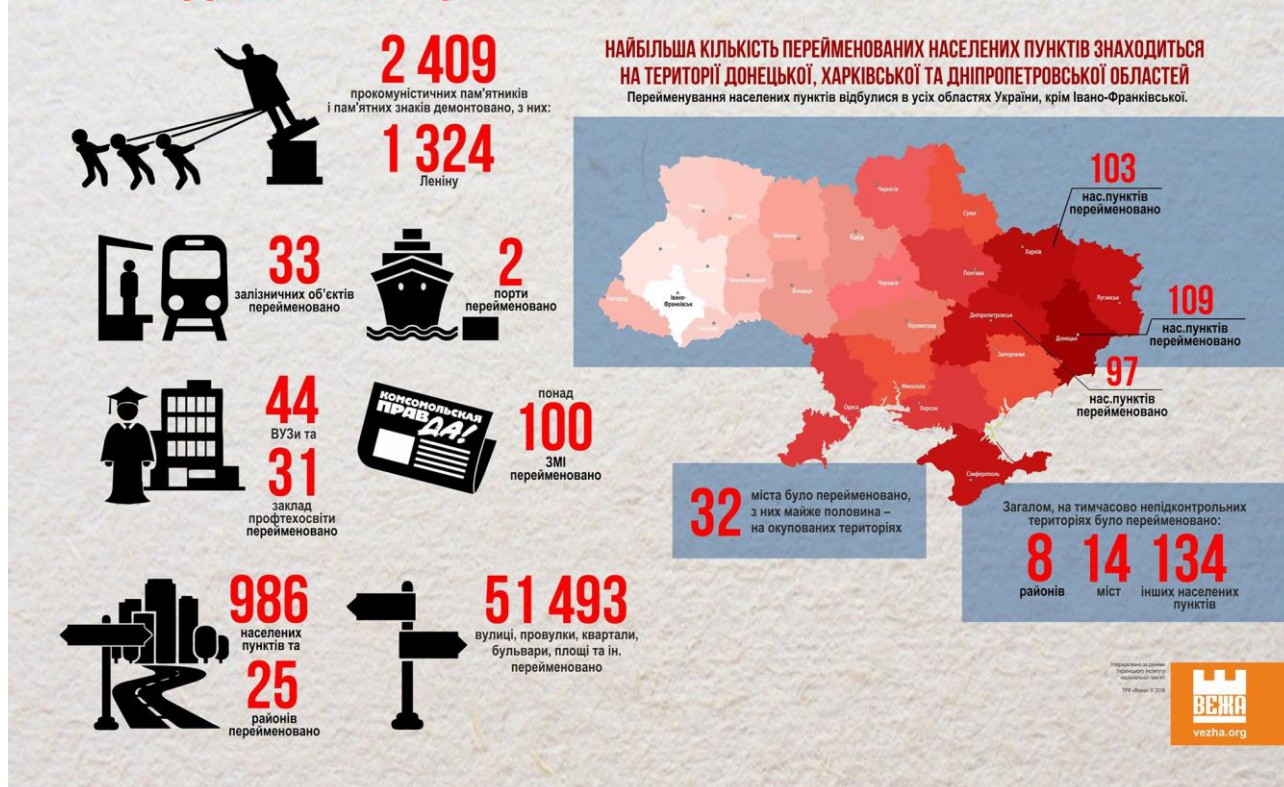
0a469e?utm_medium=referral&utm_source=uinp.gov.ua (Дата звернення 20.11.2023).

Звіт 4.1. Декомунізація: підсумки 2016 року.

Джерело: Звіт з реалізації державної політики у сфері відновлення і збереження національної пам'яті. УІНП. 22.02.2019. URL: https://issuu.com/uinp.ua/docs/zvit-uinp-2016-b?utm_medium=referral&utm_source=uinp.gov.ua (Дата звернення 20.11.2023).

ДЕКОМУНІЗАЦІЯ: РЕЗУЛЬТАТИ СТАНОМ НА 2017 РІК

Звіт 4.2. Декомунізація: результати станом на 2017 рік.

Джерело: Декомунізація: результати станом на 2017 рік. *Везжа*. 13.03.2018.

URL: <https://www.vezha.org/dekomunizatsiya-rezultaty-standom-na-2017-rik/> (Дата звернення 20.11.2023).

ХРОНІКИ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ

2015-2020

ПЕРЕЙМЕНОВАНО:

51 493 об'єкти топоніміки

991 населений пункт
26 районів

75 закладів освіти

33 залізничні об'єкти

2 морські порти

НАЙБІЛЬШЕ ПЕРЕЙМЕНУВАНЬ БУЛО ЗДІЙСНЕНО НА ТЕРИТОРІЇ
ДОНЕЦЬКОЇ (109), ХАРКІВСЬКОЇ (105) ТА
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ (97) ОБЛАСТЕЙ

Перейменування населених пунктів відбулося в
усіх областях України, крім Івано-Франківської

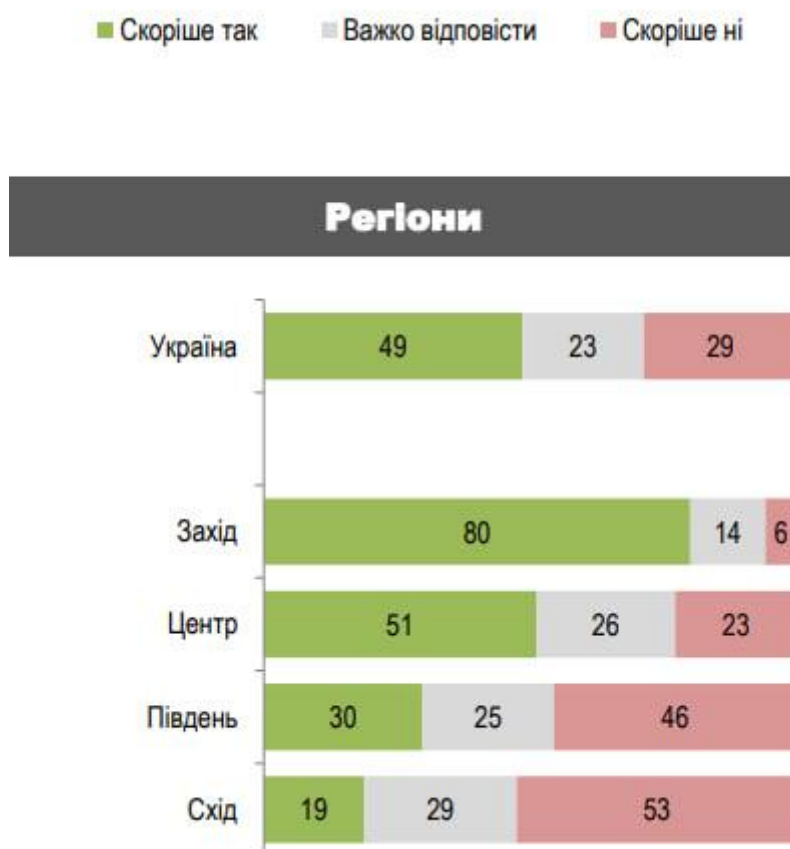
На тимчасово невідконтрольній території
перейменовано **8** районів та **148** населених пунктів,
з яких **14** - міста. Зокрема, у **2016** році Верховною
Радою України перейменовано **75** одиниць
адміністративно-територіального устрою АР Крим

ДЕМОНТОВАНО:

2 409 комуністичних монументів і
пам'ятних знаків. З них - **1 324** Леніну

Звіт 4.3. Хроніки декомунізації.

Джерело: 9 квітня виповнилося 5 років, як в Україні розпочалася декомунізація на законодавчому рівні. УІНП. 09.04.2020. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/9-kvitnya-vypovnylosya-5-rokiv-yak-v-ukrayini-rozpochalasya-dekomunizaciya-na-zakonodavchomu-rivni> (Дата звернення 20.11.2023).

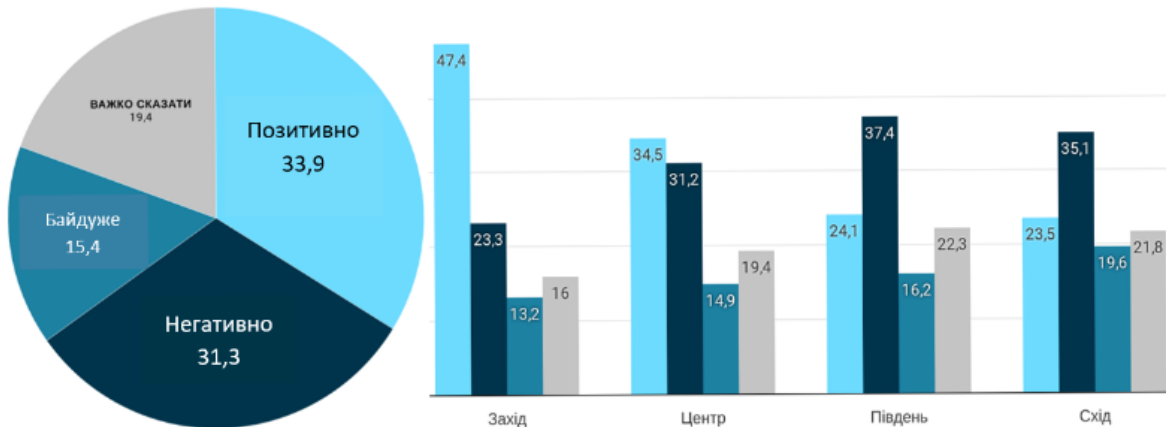

Опитування 4.1. Чи підтримуєте Ви визнання ОУН-УПА учасниками боротьби за державну Незалежність України? (2017 рік).

Джерело: До дня захисника України. Соціологічна група «Рейтинг». 5 жовтня 2017.

URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ko_dnyu_zaschitnika_ukrainy.html (дата звернення: 30.08.2023).

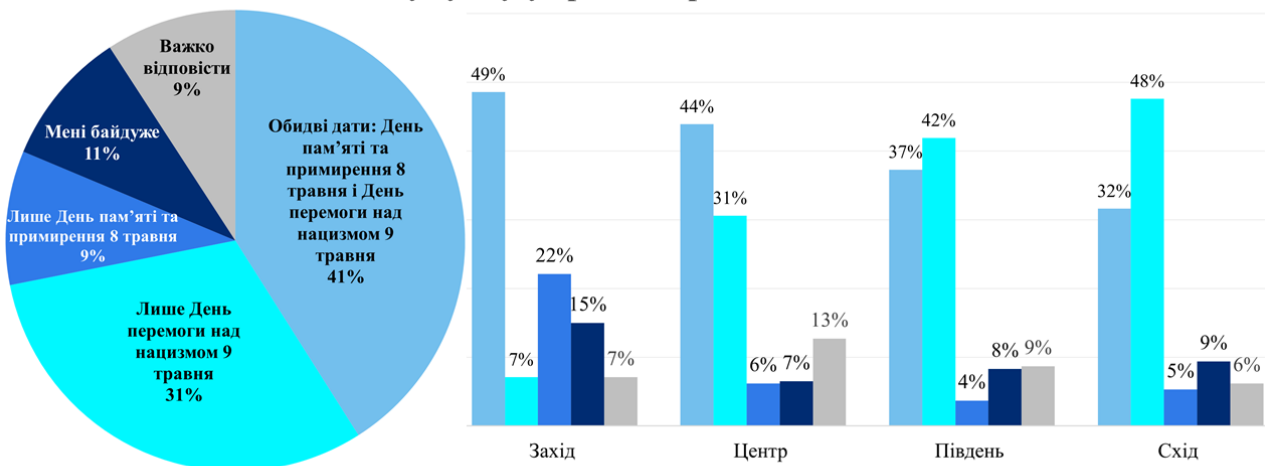
Як Ви ставитеся до рішення про засудження СРСР як комуністичного тоталітарного режиму, що здійснював політику державного терору?

Опитування 4.2. Як Ви ставитеся до рішення про засудження СРСР як комуністичного тоталітарного режиму, що здійснював політику державного терору? (2020 рік).

Джерело: Шостий рік декомунізації: ставлення населення до заборони символів тоталітарного минулого. *Фонд демократичні ініціативи*. 16.07.2020. URL: <https://dif.org.ua/article/shosti-rik-dekomunizatsii-stavlennya-naselennya-do-zaboroni-simvoliv-totalitarnogo-minulogo> (дата звернення: 30.08.2023).

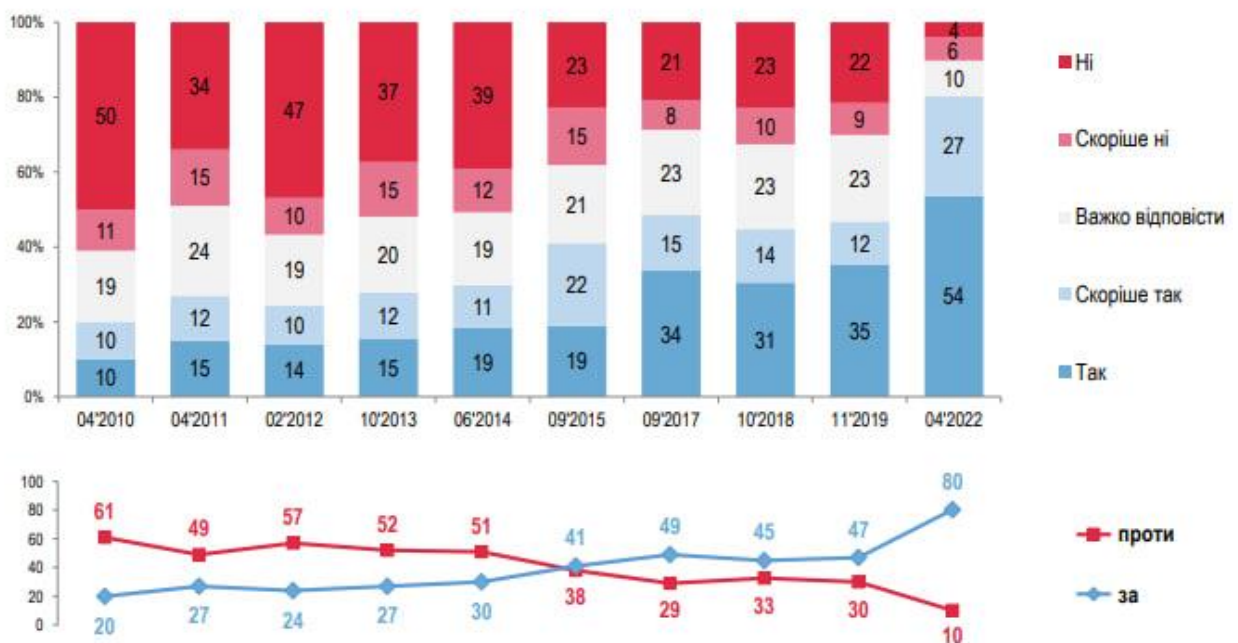
На Вашу думку, у травні Україна має відзначати:

Опитування 4.3. На вашу думку, у травні Україна має відзначати...? (2021 рік).
 Джерело: День перемоги над нацизмом і його місце в історичній пам'яті українців: який сенс громадяни вкладають у цю дату? *Фонд демократичні ініціативи*. 07.05.2021. URL: <https://dif.org.ua/article/den-peremogi-nad-natsizmom-i-yogo-mistse-v-istorichniy-pamyati-ukraintsiv-yakiy-sens-gromadyani-vkladayut-u-tsyu-datu> (дата звернення: 30.08.2023).

Чи підтримуєте Ви визнання ОУН-УПА учасниками боротьби за державну Незалежність України?

Опитування 4.4.-4.5. На Вашу думку, 9 травня має відзначатися більше як День Перемоги чи більше як День пам'яті жертв Другої світової війни?

Чи підтримуєте Ви визнання ОУН –УПА учасниками боротьби за державну Незалежність України? (2022 рік)

Джерело: Десяте загальнонаціональне опитування: ідеологічні маркери війни (27 квітня 2022). Соціологістична група «Рейтинг». 03.05.2022. URL:

https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyatyy_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html (дата звернення: 30.08.2023).